

Міністерство освіти і науки України

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Навчально-науковий інститут соціальних і гуманітарних наук

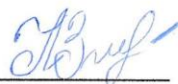
Кафедра історії та археології

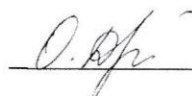
Лесишин Ірина Василівна

**ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ НА
ПРИКЛАДІ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ІВАНА ФРАНКА**

Кваліфікаційна робота

за спеціальністю 014 Середня освіта (Історія)

Особистий підпис –

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії та археології
Ольга ДРОБИШЕВА

Завідувач кафедри – доктор історичних наук, професор
Олександр НАБОКА

Полтава – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА ТА ІСТОРИОГРАФІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ...	6
РОЗДІЛ 2. ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У СИСТЕМІ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ	13
РОЗДІЛ 3. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ, ТВОРЧА ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ФРАНКА ЯК ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ.....	23
РОЗДІЛ 4. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА НАЦІЄТВОРЧІ ІДЕЇ ІВАНА ФРАНКА У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ.....	32
РОЗДІЛ 5. ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ІВАНА ФРАНКА ТА МЕТОДИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЙОГО СПАДЩИНИ У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.....	47
ВИСНОВКИ.....	71
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....	80

ВСТУП

Актуальність теми. Пріоритетним напрямом розвитку історичної освіти у середні школи є пошук методологічних шляхів збільшення ефективності набуття учнями громадянської компетентності. Останнє є важливою умовою формування соціально активної, патріотично налаштованої особистості, суспільна діяльність якої, серед іншого, спрямована на підтримку національних цінностей, української ідентифікації.

Реалізація цього завдання, серед іншого, передбачає вивчення життєвого шляху, творчої та суспільної діяльності провідних постатей історії України, які сприяли становленню її як незалежної держави, залишили ідейний дороговказ, щодо бачення її майбутнього. До плеяди таких визначних діячів, без сумніву, належить і Іван Франко (1856 – 1916) – один з засновників ідеології сучасної української держави, апологет образу модерного українського патріота, який поділяє цінності національної культури із прагматичною політичною та соціально-економічною діяльністю, спрямованою на покращення життя українців. Творча діяльність Франка містить і важливі педагогічні мотиви, звернення до яких є важливою запорукою успішного формування у сучасних школярів громадянської компетентності.

Виходячи із вищезначеного ми можемо говорити про актуальність теми магістерської роботи.

Об’єкт дослідження – процес формування громадянської компетентності учнів 9 класу під час навчання історії України.

Предмет вивчення – методичний потенціал використання матеріалів про життєвий шлях, творчу та суспільно-політичну діяльність Івана Франка для формування громадянської компетентності учнів 9 класу на уроках історії України.

Мета роботи – на основі аналізу наукових праць українських вчених, істориків і педагогів, визначити та обґрунтувати можливості використання

матеріалів про життєвий шлях, творчу та суспільно-політичну діяльність Івана Франка для формування громадянської компетентності учнів 9 класу під час навчання історії України.

Відповідно до мети, нами були поставлені такі **завдання**:

1. проаналізувати джерельну та історіографічну базу дослідження й теоретичні підходи до формування громадянської компетентності засобами історичної освіти;
2. охарактеризувати життєвий шлях, суспільно-політичну, творчу й педагогічну діяльність Івана Франка як історико-культурний матеріал для формування громадянської компетентності учнів;
3. визначити можливості використання матеріалів про Івана Франка у змісті історії України в 9 класі та співвіднести їх із компонентами громадянської компетентності;
4. проаналізувати методичні способи використання матеріалів про Івана Франка й запропонувати практичні рекомендації щодо їх застосування в освітньому процесі.

Теоретико-методологічну основу кваліфікаційної роботи складають загальнонаукові принципи – багатофакторності, детермінізму, історизму, конкретності, об'єктивності, системності та цілісності. Події, які висвітлюються в дослідженні, розглядаються в їх взаємозв'язку та в сукупності виявлених історичних фактів.

Основними структуроутворюючими принципами роботи є використання методів аналізу і синтезу, дедукції та індукції, узагальнення, поєднання історичного та логічного аналізу – аналіз документів, використання історико-порівняльного, проблемно-хронологічного та системного методів.

Застосування порівняльно-історичного методу надало можливість виявити характерні риси творчої та суспільно-політичної діяльності Івана Франка та їх значення у процесі формування громадянської компетентності у учнів сучасної середньої школи.

Проблемно-хронологічний метод дав можливість показати розвиток педагогічних та суспільно-політичних поглядів Івана Франка в часовій послідовності та динаміці, а також показати її еволюцію та виділити головні етапи.

Системний метод дозволив визначити головні методологічні чинники, які впливають на формування громадянської компетентності у учнів 9 класу середньої загальноосвітньої школи у процесі вивчення творчої та суспільної діяльності Івана Франка.

Для визначення освітнього потенціалу матеріалів про Івана Франка застосовано методичний аналіз навчально-нормативних документів і педагогічних розробок, а також зіставлення історичного змісту з компонентами громадянської компетентності учнів.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання систематизованого історико-культурного матеріалу про Івана Франка, визначених методичних підходів і запропонованих завдань під час підготовки й проведення уроків історії України, спрямованих на формування громадянської компетентності учнів.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи становить 83 сторінки, з них 77 сторінок – основний текст. Список джерел і літератури міститься на 4 сторінках й складає 41 найменування.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛЬНА ТА ІСТОРІОГРАФІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Джерельну основу дослідження становлять насамперед публіцистичні, наукові та художні твори Івана Франка, що дають змогу простежити його суспільно-політичні, національні, культурні та педагогічні погляди. Особливе значення для теми роботи мають стаття «Поза межами можливого» [34], праця «“Ідеї” й “ідеали” галицької москвофільської молодезі» [28], автобіографічний текст «Дещо про самого себе» [26], а також поезія «Розвивайся ти, високий дубе...» [35].

Окрему групу джерел становить суспільно-політична публіцистика Івана Франка, яка дає змогу простежити еволюцію його поглядів на український національний рух, суспільний поступ, політичну діяльність та роль інтелігенції у житті народу. В «Одвертому листі до гал[ицької] української молодезі» [32] та статті «“Ідеї” й “ідеали” галицької москвофільської молодезі» [28] особливу увагу приділено світоглядним орієнтирам молодого покоління, його суспільній відповідальності та необхідності свідомої праці в інтересах українського народу. Важливими для розуміння еволюції суспільно-політичних поглядів Франка є також праці «Що таке соціалізм?» [39] та «З кінцем року» [27], які відображають його осмислення соціальних і національних проблем та шляхів суспільного розвитку.

Особливе значення для дослідження Франкового бачення українського національного розвитку мають праця «Поза межами можливого» [34] та його звернення до проблематики політичної самостійності України у зв'язку з працею Ю. Бачинського «Ukraina irredenta» [40]. Аналіз цих текстів дає змогу простежити поступове посилення в поглядах Франка значення національного самовизначення, політичної суб'єктності українців, розвитку національної свідомості та відповідальності освіченої частини суспільства за майбутнє країни. У сукупності ця група джерел є важливою для розкриття тих

громадянських і національних орієнтирів у спадщині Івана Франка, які надалі можуть бути актуалізовані під час формування громадянської компетентності учнів.

Важливу групу джерел становлять художні та поетичні твори Івана Франка, у яких відображено його бачення національного розвитку, історичної долі українського народу, суспільної відповідальності та морального вибору особистості. Зокрема, у творах «Розвивайся ти, високий дубе...» [35], «Святовечірня казка» [36], «Сідоглавому» [37] та поемі «Мойсей» [29] простежуються мотиви національного самоусвідомлення, єдності, відповідальності за майбутнє народу, значення культурної та громадської діяльності для його розвитку.

У межах цього дослідження зазначені твори розглядаються не лише як складова літературної спадщини Івана Франка, а й як історико-культурні джерела, що відображають суспільні настрої, ціннісні орієнтири та особливості української національної думки кінця XIX – початку XX ст. Їх використання дає можливість повніше розкрити взаємозв'язок літературної, культурної та громадсько-політичної діяльності Франка, а також визначити потенціал його творчості для осмислення учнями проблем національної ідентичності, громадянської відповідальності, суспільної солідарності та особистої участі у житті суспільства.

Окреме місце у джерельній базі дослідження посідають матеріали мемуарного характеру, представлені збірником «Спогади про Івана Франка» [20]. До видання увійшли свідчення сучасників письменника, що доповнюють відомості про його життєвий шлях, особисті риси, інтелектуальне середовище, громадську та культурну діяльність. Використання спогадів дає змогу розглядати постать Франка не лише через його власні тексти та пізніші дослідницькі інтерпретації, а й крізь сприйняття людей, які безпосередньо з ним спілкувалися або були свідками його діяльності. Водночас мемуарний характер таких матеріалів передбачає врахування їхньої суб'єктивності та зіставлення наведених свідчень з

іншими джерелами [20].

Ще одну групу джерел становлять нормативні та програмно-методичні матеріали, залучені для визначення місця громадянської компетентності у сучасній шкільній історичній освіті. Основними серед них є Державний стандарт базової середньої освіти [7] та модельна навчальна програма «Історія України. 7–9 класи» [9], які визначають обов'язкові результати навчання громадянської та історичної освітньої галузі й конкретизують зміст історії України в 9 класі. Їх аналіз дозволив визначити місце матеріалів про Івана Франка у програмовому змісті та співвіднести можливості їх використання з формуванням громадянської компетентності учнів.

До джерельної бази дослідження залучено також опубліковані навчально-методичні матеріали. Особливе значення має цикл уроків І. П. Оникієнко [14], у якому постать Франка представлено як письменника, ученого, громадського діяча і публіциста, а його діяльність пов'язано з культурним і політичним розвитком України та пробудженням національної свідомості. Ця розробка використана в роботі як приклад педагогічного досвіду, методичний потенціал якого для формування громадянської компетентності аналізується окремо [14].

Історіографічна база дослідження вельми широка. Її складають роботи українських вчених, які доцільно об'єднати у три основні групи. До першої групи належать праці науковців-педагогів, які у статтях та монографіях висвітлювали ти чи інші аспекти формування громадянської компетенції у учнів середньої школи.

Серед праць першої групи насамперед слід відзначити дослідження О. Пометун [17, с. 18–24], у якому розкрито сутність і складові громадянської компетентності, а також навчальний посібник О. Пометун і Г. Фреймана «Методика навчання історії в школі» [18], що систематизує теоретичні та практичні засади організації шкільної історичної освіти. Безпосередньо проблему формування громадянської компетентності учнів засобами історії

України досліджує С. Моцак [13], акцентуючи на взаємозв'язку змісту історичної освіти, організації навчальної діяльності та когнітивної, операційної й мотиваційної складових компетентності.

Сучасне трактування громадянської компетентності в контексті Нової української школи представлено у дослідженні Т. Ремех [19], де розглянуто сутність і структуру цієї компетентності та взаємозв'язок її знанневих, діяльнісних і ціннісних складових.

Теоретичні засади компетентнісного підходу розглядає Н. Бібік у статті «Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування» [2]. Дослідниця аналізує особливості переходу від орієнтації освіти переважно на засвоєння знань до формування здатності особистості використовувати набуте в різних видах діяльності [2, с. 47–52].

Другу групу становлять праці, присвячені суспільно-політичним, націєтворчим і культурним поглядам Івана Франка. Важливими для розкриття суспільно-політичного змісту спадщини Івана Франка є дослідження Т. Бикової [3], яка звернулася до маловідомої публіцистики письменника в контексті розвитку національно-політичної самобутності Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Дослідниця акцентує увагу на осмисленні Франком проблем національної свідомості, суспільної активності та політичного самовизначення українців [3, с. 224–227]. Положення цієї праці є важливими для нашого дослідження, оскільки дають змогу розглядати публіцистичну спадщину Франка як джерело для вивчення його громадянської позиції та уявлень про роль особистості в суспільному й національному розвитку [3, с. 224–227].

Проблему національної ідентичності у світогляді Івана Франка розглядає М. Грибовська [5], зіставляючи його погляди з ідейною спадщиною Тараса Шевченка. Авторка зосереджується на питаннях національної самобутності українського народу, значенні національної ідеї та ролі інтелігенції у процесах суспільного і культурного розвитку. Для теми нашої роботи це дослідження становить інтерес насамперед у

контексті визначення тих складових світогляду Франка, які можуть бути використані під час осмислення учнями проблем національної ідентичності, відповідальності перед суспільством та участі громадянина у житті своєї [5, с. 25–28].

Культурний вимір національної ідентичності у концепції Івана Франка докладно висвітлено у праці В. Лизанчука [11]. Дослідник розглядає взаємозв'язок історичної пам'яті, мови, культури, національної свідомості та суспільно-політичного розвитку в поглядах Франка. Такий підхід є особливо важливим для нашого дослідження, оскільки дозволяє розглядати літературну й культурну діяльність Івана Франка не відокремлено від історичного процесу, а як одну з форм участі у формуванні модерної української нації. Відповідно, його творча спадщина може використовуватися у процесі навчання історії як матеріал для осмислення ролі культури в націєтворенні та формуванні громадянської й національної свідомості [11, с. 122–124].

Інші аспекти суспільно-політичної та інтелектуальної спадщини Франка розкрито в низці узагальнювальних досліджень. О. Забужко [8] розглядає Франківський етап розвитку української національної ідеї в ширшому європейському інтелектуальному контексті, М. Козловець [10] аналізує філософський зміст національної ідеї у творчості Франка, а Я. Грицак [6] реконструює історичний і суспільний контекст формування Франка як інтелектуала та діяча українського руху. Окремий аспект пізньої творчості письменника, а саме його осмислення Першої світової війни, досліджено Б. Тихолозом [21]. Інтелектуальну природу Франкової спадщини та її світоглядну еволюцію характеризує також О. Баган [1].

Отже, праці цієї групи дозволяють розглядати Івана Франка не лише як визначного діяча української культури, а й як представника українського суспільно-політичного руху та одного з інтелектуалів, які активно осмислювали проблеми національної ідентичності, громадянської відповідальності й перспектив розвитку українського суспільства. Висновки

зазначених дослідників створюють необхідне підґрунтя для визначення освітнього потенціалу суспільно-політичної, публіцистичної та культурної спадщини Франка у формуванні громадянської компетентності учнів.

Третю групу становлять дослідження педагогічних та освітніх поглядів Івана Франка, а також праці, присвячені можливостям використання його педагогічної спадщини у вихованні молоді. Зокрема, слід згадати статтю С. Пилипчука «Іван Франко і Львівський університет» [16], у якій висвітлено зв'язок Франка з університетським середовищем та обставини його намагання реалізувати себе в академічній сфері.

Педагогічні погляди Франка систематизовано також у колективній праці «Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги» [15, с. 287–320], де розглянуто його місце в історії української педагогічної думки, погляди на освіту, виховання та роль учителя.

Окремо педагогічні ідеї Івана Франка аналізує Г. Васянович [4], розглядаючи їх у контексті завдань освіти, морального виховання та становлення особистості.

До цієї ж групи належить дослідження Н. Мирончук [12]. Авторка систематизує основні положення педагогічної спадщини Франка, звертаючи увагу на його розуміння мети освіти, ролі вчителя та значення виховання самостійної, морально відповідальної й національно свідомої особистості. Особливе місце у дослідженні посідають вимоги Франка до особистості педагога, розвитку самостійного мислення молоді та поєднання інтелектуального, морального й громадянського виховання [12, с. 275–277]. Для нашої роботи ці положення мають значення при визначенні тих складових педагогічних поглядів Івана Франка, які можуть бути актуалізовані у сучасній шкільній освіті під час формування громадянської компетентності учнів.

Отже, аналіз джерельної та історіографічної бази дослідження засвідчує достатній рівень наукового опрацювання окремих складових обраної проблеми. У працях першої групи ґрунтовно розкрито сутність

громадянської компетентності, її структуру та особливості формування засобами шкільної, зокрема історичної, освіти. Дослідження другої групи висвітлюють суспільно-політичні погляди Івана Франка, його роль у розвитку українського національного руху, формуванні національної ідентичності та осмисленні проблем культурного і політичного розвитку українського суспільства. Праці третьої групи розкривають педагогічні погляди Франка, його уявлення про завдання освіти й виховання, роль учителя та необхідність формування самостійної, морально відповідальної і національно свідомої особистості. Водночас у науковій і методичній літературі недостатньо системно досліджено можливості поєднання зазначених напрямів, зокрема використання матеріалів про життєвий шлях, творчу, суспільно-політичну та педагогічну діяльність Івана Франка для цілеспрямованого формування громадянської компетентності учнів на уроках історії України.

РОЗДІЛ 2

ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У СИСТЕМІ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

Сучасний розвиток шкільної освіти в Україні супроводжується переосмисленням її змісту, методологічних засад та очікуваних результатів навчання. Одним із важливих орієнтирів таких змін є формування громадянської компетентності учнів як інтегрованої здатності, що передбачає не лише відповідні знання, а й готовність до відповідальної діяльності, взаємодії, ухвалення рішень та громадянської участі [19, с. 34–37]. Особливого значення формування готовності до відповідальної громадянської участі набуває в підлітковому віці, коли учні поступово розширюють досвід суспільної взаємодії, формують власні ціннісні орієнтири та ставлення до подій і процесів суспільного життя. Тому шкільна освіта має створювати умови для набуття учнями знань, умінь, цінностей і досвіду діяльності, необхідних для реалізації громадянської компетентності [19, с. 36–39].

Одним із основних механізмів такого спрямування освіти є компетентнісний підхід. Його сутність полягає в орієнтації освітнього процесу не лише на засвоєння певного обсягу інформації, а передусім на досягнення конкретних результатів, пов'язаних із розвитком ключових, загальнопредметних і предметних компетентностей. Компетентність при цьому розглядається як сформована в процесі навчання інтегрована здатність особистості, що поєднує знання, уміння, досвід, цінності та ставлення й може реалізовуватися у практичній діяльності [2, с. 47–52; 19, с. 35–37].

Громадянська компетентність, за визначенням О. Пометун, полягає у здатності та готовності особистості активно, відповідально й результативно реалізовувати свої права та виконувати громадянські обов'язки задля розвитку демократичного суспільства [17, с. 18–20]. Її формування має низку принципових особливостей. По-перше, як ключова компетентність вона

передбачає здатність особистості виконувати складні та багатофункціональні види діяльності, пов'язані з різними сферами суспільного життя, і знаходити рішення проблемних ситуацій. По-друге, її основою виступають громадянські цінності, що визначають переконання, ідеали та моральну позицію людини. По-третє, готовність до громадянської діяльності не може бути сформована лише через пасивне засвоєння інформації, оскільки потребує безпосередньої взаємодії учнів і вчителя. По-четверте, окремі компоненти громадянської компетентності взаємопов'язані, тому їх доцільно формувати не ізольовано, а комплексно, створюючи в освітньому процесі умови для одночасного набуття знань, умінь і відповідних ставлень [17, с. 18–20; 19, с. 36–37].

Важливим середовищем формування громадянської компетентності є шкільна історична освіта. С. Моцак [13], досліджуючи цю проблему щодо старшої школи, наголошує на системному взаємозв'язку цілей, змісту та організації навчання історії. У науково-методичній літературі механізми такого формування докладно розглядалися, зокрема, щодо учнів старшої школи [13, с. 25]. Водночас основний принцип цього підходу має ширше значення: процес навчання історії є цілісною системою взаємопов'язаних компонентів, тому орієнтація на формування громадянської компетентності передбачає відповідне проектування змісту, очікуваних результатів, методів і форм навчальної діяльності. У межах нашого дослідження ці положення використовуються для аналізу можливостей формування громадянської компетентності учнів 9 класу під час навчання історії України.

Зміст освіти є одним із головних засобів цілеспрямованого навчання. У сучасному педагогічному розумінні він охоплює знання, уміння та навички, досвід репродуктивної й творчої діяльності, а також емоційно-ціннісні ставлення [13, с. 25]. Якщо навчання спрямоване на розвиток громадянської компетентності, до його змісту має входити й досвід ціннісного ставлення до суспільного життя. Водночас зміст шкільної історичної освіти можна розглядати як системно організовану сукупність історичних відомостей,

умінь і навичок, досвіду творчої пізнавальної діяльності та ставлення до суспільства, інших людей і самого себе. Засвоєння такого змісту створює передумови не лише для набуття історичних знань, а й для емоційно-ціннісного розвитку особистості [13, с. 25].

С. Моцак у структурі громадянської компетентності, що формується засобами історичної освіти, виділяє три взаємопов'язані складові: когнітивну, операційну та мотиваційну [13, с. 25]. У нашій роботі ця структура використовується як основа для визначення громадянського потенціалу матеріалів про Івана Франка в курсі історії України 9 класу. Когнітивний компонент пов'язаний із засвоєнням необхідної громадянсько-історичної інформації. Операційний охоплює оволодіння способами пізнавальної, спільної та аксіологічної діяльності. Мотиваційний компонент передбачає засвоєння громадянських цінностей суспільства на особистісному рівні, їх перетворення на внутрішні переконання та соціально значущі якості, що виявляються у повсякденній поведінці людини [13, с. 25].

Зміст навчання має бути зорієнтований на чітко визначений результат – сформовану громадянську компетентність. Це стосується як результатів опанування навчального курсу загалом, так і очікуваних результатів окремого уроку. Формулювання таких результатів повинно описувати передусім діяльність та досягнення учнів, а не роботу вчителя, і водночас конкретизувати очікуваний рівень сформованості відповідних громадянських якостей. Зокрема, необхідно визначати передбачуваний обсяг і рівень засвоєння громадянсько-історичних знань, ступінь розвитку відповідних умінь, а також характер ставлення учнів до вивчених явищ, подій та процесів. Останній компонент особливо важливий для розвитку емоційно-ціннісної сфери, переконань і поведінкових орієнтирів школярів [13, с. 25].

На основі аналізу змісту громадянської освіти С. Моцак систематизує знання, уміння, цінності й ставлення, необхідні для формування окремих складових громадянської компетентності. Ця систематизація дає змогу конкретизувати, які елементи громадянського змісту можуть формуватися

засобами шкільної історичної освіти [13, с. 25–26]. Їх аналіз дає змогу конкретизувати зміст окремих складових громадянської компетентності та визначити, які знання, уміння, цінності й ставлення можуть формуватися засобами шкільної історичної освіти.

Для розвитку когнітивної складової учні мають опанувати комплекс громадянознавчих знань [13, с. 26]. До нього належать, зокрема:

Політологічні знання – уявлення про державотворення, політичну організацію суспільства, функціонування політичної системи та органів влади України, діяльність політичних інституцій і організацій, правила та процедури суспільної взаємодії, виборчу систему. Важливими є також знання про співвідношення повноважень органів державної влади й місцевого самоврядування, їх відповідальність перед громадянами, сутність громадянського суспільства, систему соціального забезпечення та захисту, а також способи взаємодії громадян із представниками органів влади та інших установ.

Правові знання – розуміння прав людини та механізмів їх захисту, а також основних правових норм, які регулюють поведінку особи в Україні.

Філософсько-культурологічні знання – усвідомлення громадянських, демократичних, загальнолюдських і національних норм та цінностей, розуміння культурного розвитку світової цивілізації й значення культурної спадщини українського народу.

Людинознавчі та соціальні знання – розуміння принципів соціально ефективної поведінки, способів конструктивної взаємодії та спілкування з іншими людьми, а також можливих шляхів розв’язання конфліктів [13, с. 26].

Операційна складова громадянської компетентності потребує формування практичних громадянознавчих умінь. У політичній сфері йдеться про здатність орієнтуватися в актуальних суспільно-політичних проблемах України, аргументовано визначати власну позицію, взаємодіяти з органами державної влади, використовувати демократичні способи громадського впливу та ініціювати суспільно корисну діяльність [13, с. 26].

У правовій сфері учень має бути здатним реалізовувати та захищати власні права, користуватися відповідними процедурами захисту інтересів, прав і свобод як своїх, так і інших громадян, виконувати громадянські обов'язки на рівні громади, держави та її політичних інститутів [13, с. 26].

Окремий комплекс становлять морально-особистісні вміння. Вони передбачають здатність конструктивно спілкуватися, дотримуватися культури міжособистісної та міжгрупової взаємодії, долати упередження, нетерпимість, расизм та агресивний націоналізм. Учень має вміти приймати суспільне різноманіття, шукати компроміси у взаємодії з представниками різних етнічних і релігійних груп, розуміти аргументацію інших людей та вести дискусію, відстоюючи власну позицію. Важливими є також уміння аналізувати можливі варіанти поведінки з етичної точки зору, приймати обґрунтовані рішення з урахуванням норм і цінностей громадянського суспільства, а також застосовувати демократичні механізми індивідуального й колективного прийняття рішень з урахуванням інтересів різних учасників суспільного життя [13, с. 26].

До пізнавальних умінь належать критичне та самостійне мислення, здатність аналізувати інформацію, критично оцінювати різні способи мислення, а також філософські, релігійні, соціальні, політичні й культурні концепції, не втрачаючи орієнтації на основоположні цінності та принципи Ради Європи [13, с. 26].

Мотиваційний компонент громадянської компетентності пов'язаний із внутрішнім засвоєнням громадянських цінностей, ставлень та установок [13, с. 26]. До загальнолюдських цінностей належать доброта, чуйність, милосердя, совість, чесність, повага, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність і толерантність, а також повага до батьків, родини та бережливе ставлення до природи.

Важливу групу становлять демократичні цінності. Серед них – почуття власної гідності, визнання прав людини та свободи особистості найвищими цінностями, повага до закону, свобода, справедливість, рівність

можливостей, солідарність, здатність до мирного співіснування, повага до людської честі й прав, захист довкілля та орієнтація на мир. Громадянська компетентність передбачає також відповідальне ставлення до діяльності влади, готовність брати участь у демократичних перетвореннях і переконаність у власній спроможності впливати на суспільне життя. Важливими є повага до прав та інтересів різних народів і спільнот, міжкультурне взаєморозуміння та толерантність [13, с. 26].

Національний компонент охоплює усвідомлення відповідальності перед співвітчизниками, Батьківщиною та державою, віру в потенціал і майбутнє власного народу, любов до України та рідного краю, шанобливе ставлення до української історії, культури й традицій [13, с. 26].

Сучасні нормативні орієнтири формування громадянської компетентності в базовій середній освіті визначені Державним стандартом базової середньої освіти. Відповідно до нього 7–9 класи становлять цикл базового предметного навчання, а вимоги до результатів навчання ґрунтуються на компетентнісному підході. Громадянська та історична освітня галузь спрямована на розвиток особистості учня через осмислення минулого, сучасного та зв'язків між ними, формування ідентичності громадянина України й активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини та верховенства права [7].

Обов'язкові результати навчання в межах цієї освітньої галузі передбачають не лише засвоєння історичної інформації. Учень має встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями, явищами, процесами й діяльністю людей, орієнтуватися в історичному часі та просторі, працювати з різними видами джерел, оцінювати їхню достовірність, формулювати й аргументувати власні судження. Важливою складовою є також осмислення належності до різних соціокультурних спільнот, розуміння взаємозв'язку особистих і суспільних інтересів, усвідомлення цінності демократії, прав людини, культурного різноманіття

та відповідальної громадянської участі [7]. Отже, історична освіта розглядається як середовище, у якому знання про минуле поєднуються з розвитком способів мислення, ціннісних орієнтацій і готовності учня до відповідальної поведінки в суспільстві.

Ці положення конкретизуються, зокрема, у модельній навчальній програмі «Історія України. 7–9 класи» [9, с. 4–5]. У 9 класі предметом вивчення є історія України Модерної доби, насамперед процеси політичної, соціально-економічної та культурної модернізації, розвиток національних рухів і становлення модерної української нації [9, с. 35–36]. Така тематична побудова курсу безпосередньо створює можливості для розгляду діяльності Івана Франка не лише як біографії окремого діяча, а в контексті ширших процесів українського національного, політичного та культурного розвитку другої половини XIX – початку XX ст.

Найбезпосередніші матеріали про Івана Франка пов'язані з вивченням українських земель у складі Австро-Угорщини в другій половині XIX ст. У межах відповідного розділу програми передбачено опрацювання національно-політичних і культурних течій в українському русі, протистояння народівців і москвофілів, зародження ідеї соборної України, радикального руху в Галичині, утворення українських політичних партій, діяльності товариства «Просвіта» та Наукового товариства імені Тараса Шевченка, розвитку української літератури й мистецтва. Іван Франко названий серед історичних персоналій, діяльність яких учні мають характеризувати на основі інформації з різних джерел та щодо вчинків яких мають формулювати власні судження [9, с. 44–46].

Зміст цього розділу дозволяє розглядати постать Франка одночасно в кількох взаємопов'язаних вимірах. Його участь у радикальному русі та діяльності українських політичних організацій дає матеріал для осмислення форм громадянської й політичної участі, відповідальності інтелігенції та розвитку політичної культури [9, с. 44–46]. Публіцистичні погляди Франка на національне питання, соборність і політичну самостійність України

можуть використовуватися для аналізу процесу формування модерної української національної ідеї. Його літературна, наукова та видавнича діяльність дозволяє показати роль культури, освіти, мови й інтелектуальної праці у становленні національної свідомості. Отже, різні напрями діяльності Франка не є відокремленими навчальними сюжетами, а можуть бути представлені як взаємопов'язані прояви суспільної активності діяча модерної доби.

Важливим є й те, що модельні навчальні програми передбачають діяльнісний характер опрацювання цього матеріалу. Серед рекомендованих видів роботи є аналіз текстових і візуальних історичних джерел, розрізнення фактів і суджень, підготовка коротких повідомлень та есе, дискусії, формулювання власної думки щодо здобутків українського руху, визначення причин і наслідків виникнення радикального руху, характеристика діяльності історичних персоналій та оцінювання їхніх учинків [9, с. 44–46]. Такі види діяльності створюють можливості для того, щоб матеріал про Франка використовувався не лише для засвоєння біографічних фактів, а й для розвитку критичного мислення, аргументації, оцінювання суспільних явищ та усвідомлення різних форм громадянської участі.

У контексті визначеної С. Моцак структури громадянської компетентності [13, с. 25] потенціал матеріалів про Івана Франка можна розглядати за трьома взаємопов'язаними напрямками. Когнітивний компонент формується через засвоєння учнями знань про український національний рух, політичне й культурне життя Галичини, діяльність перших українських партій, розвиток національної ідеї та роль інтелігенції у модерному націєтворенні. Операційний компонент може розвиватися через аналіз публіцистичних текстів Франка як історичних джерел, порівняння його позицій із поглядами інших діячів, аргументоване оцінювання політичних рішень і громадської діяльності, участь у дискусіях та формулювання власних висновків. Мотиваційний компонент пов'язаний із

осмисленням цінностей громадянської відповідальності, національної ідентичності, суспільної солідарності, особистої участі в житті громади й відповідальності людини за майбутнє свого суспільства.

Таким чином, місце Івана Франка у змісті історії України 9 класу не обмежується згадкою про визначну історичну постать. Його життєвий шлях, суспільно-політична, публіцистична, культурна та освітня діяльність можуть бути використані як комплексний історичний матеріал для розкриття процесів українського націєтворення другої половини XIX – початку XX ст. та водночас як засіб цілеспрямованого формування когнітивної, операційної й мотиваційної складових громадянської компетентності учнів.

Реалізація зазначеного потенціалу потребує відповідного методичного забезпечення. Повноцінне засвоєння змісту історії України за умови цілеспрямованої організації освітнього процесу може забезпечити формування всіх трьох складових громадянської компетентності. Водночас окремі операційні вміння, зокрема конструктивне спілкування, дотримання культури міжособистісної та міжгрупової взаємодії, ефективне ведення дискусії тощо, не виникають автоматично внаслідок вивчення історичного матеріалу. Їх розвиток потребує застосування активних та інтерактивних технологій навчання. Отже, орієнтація історичної освіти на формування громадянської компетентності закономірно передбачає зміни в організації навчального процесу [13, с. 27–28].

Системне формування громадянської компетентності, яке відбувається послідовно протягом усього курсу, потребує дотримання низки методичних умов. Передусім результати навчання мають бути зорієнтовані на розвиток когнітивної, операційної та мотиваційної складових. Навчальний матеріал повинен містити історичні сюжети й проблеми, які дають змогу формувати громадянськості знання, практичні вміння, цінності та ставлення. Не менш важливо організувати навчання таким чином, щоб школяр був не пасивним споживачем готової інформації, а активним суб'єктом освітнього процесу [13, с. 28].

Відповідно, історичний зміст має працювати на розвиток когнітивного компонента через засвоєння відповідного навчального матеріалу; мотиваційного – через організацію емоційно-оцінювальної та пізнавальної діяльності; операційного – через використання адекватних методів, форм і технологій навчання, передусім активних та інтерактивних [13, с. 28].

Отже, формування громадянської компетентності учнів 9 класу засобами історії України потребує взаємопов'язаного розвитку її когнітивної, операційної та мотиваційної складових. Зміст курсу історії України створює для цього відповідні можливості, оскільки передбачає не лише засвоєння історичних знань, а й роботу з джерелами, характеристику та оцінювання діяльності історичних осіб, формулювання аргументованих суджень, осмислення національних і демократичних цінностей. Особливий методичний потенціал у цьому контексті має вивчення історичних персоналій, через діяльність яких учні можуть простежити взаємозв'язок особистого вибору, громадської участі та суспільних процесів. Життєвий шлях, суспільно-політична, культурна й освітня діяльність Івана Франка дають змогу поєднати засвоєння змісту історії України другої половини XIX – початку XX ст. з осмисленням проблем національної ідентичності, громадянської відповідальності, політичної участі, суспільної солідарності та особистого внеску в розвиток своєї спільноти.

РОЗДІЛ 3

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ, ТВОРЧА ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ФРАНКА ЯК ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Іван Якович Франко (27.08.1856 – 28.05.1916) належить до найвизначніших постатей української культури [6; 41]. Його діяльність далеко вийшла за межі письменницької праці: Франко був поетом, прозаїком, перекладачем, фольклористом, літературознавцем, науковцем, видавцем і громадсько-політичним діячем [41]. Його багатогранна діяльність стала важливою частиною процесу формування модерної української нації [6].

У контексті цього дослідження біографія Івана Франка розглядається не як самостійний життєпис письменника, а як історико-культурний матеріал, пов'язаний зі змістом історії України 9 класу. Для формування громадянської компетентності особливе значення мають ті факти його біографії та напрями діяльності, які дозволяють простежити особистий вибір діяча, його участь у громадському й політичному житті, ставлення до національного питання, просвітницьку та культурну працю, взаємодію з суспільними інституціями. Такий підхід дає можливість розглядати історичну персоналію не лише як об'єкт засвоєння біографічних відомостей, а як засіб осмислення учнями форм громадянської участі та відповідальності особистості за суспільний розвиток.

Народився майбутній письменник у Нагуєвичах, нині це територія Дрогобицького району Львівської області, у сім'ї сільського коваля. Дитячі роки Франка були позначені ранньою втратою батьків: у 1865 р., коли хлопцеві було лише дев'ять років, помер батько, а в 1872 р. – мати. Незважаючи на складні матеріальні обставини, він здобував освіту. У 1862–1864 рр. навчався у школі сусіднього села Ясениця-Сільна, у 1864–1867 рр. – у початковій школі Дрогобича, а протягом 1867–1875 рр. – у Дрогобицькій

гімназії [6; 26, с. 27–31; 41].

Після завершення гімназійної освіти Франко у 1875 р. отримав стипендію з фонду Гловінського та восени вступив на філологічне відділення Львівського університету [6; 16, с. 1–2; 41]. Стипендія мала забезпечувати його до завершення навчання, тому спочатку майбутнє здібного студента виглядало досить визначеним: передбачалася кар'єра гімназійного вчителя або університетського професора, на що сподівалися і його близькі та знайомі [16, с. 1–2].

Проте вже перші роки навчання стали для Франка періодом не лише інтелектуального, а й суспільно-політичного самовизначення. Він дедалі активніше долучався до українського руху та тяжів до прогресивних і соціалістичних ідей. У цей період Франко зблизився з Остапом Терлецьким і Михайлом Павликом, а через Павлика встановив листування з Михайлом Драгомановим [6], який тоді жив у Женеві. Контакти з Драгомановим, якого поліція вважала небезпечним революційним соціалістом, стали однією з причин арешту Франка 11.06.1877 р. Разом із товаришами його звинуватили у створенні таємного соціалістичного товариства. 21.01.1878 р. суд визнав Франка винним і призначив покарання у вигляді шести тижнів ув'язнення. Оскільки за тодішнім законодавством попереднє слідче ув'язнення не зараховувалося до строку покарання, на волю письменник вийшов 5 березня 1878 р. [6; 41].

Нетривале ув'язнення мало для Франка серйозні наслідки. Насамперед судимість фактично закрила йому можливість працювати вчителем, через що професійні перспективи, заради яких він здобував університетську освіту, стали невизначеними. Одночасно письменник утратив стипендію [6; 16, с. 1–2]. Крім того, перебуваючи під арештом, він тяжко застудився, а хвороба згодом набула хронічного характеру й супроводжувала його протягом усього життя. Ускладнилися й особисті обставини: батько його нареченої Ольги Рошкевич, отець Михайло Рошкевич, після арешту Франка відмовився прийняти його сватання та заборонив дочці підтримувати з ним стосунки. У

результаті одруження Франка й Ольги Рошкевич не відбулося [6; 20].

Поліцейний нагляд за Франком не припинився. 4.03.1880 р. його знову заарештували в Коломиї, цього разу також за підозрою в соціалістичній агітації. Упродовж трьох місяців письменник перебував під слідчим арештом, після чого стало очевидно, що підстав для його затримання не було [6; 41]. 13.06.1880 р. Франка етапом відправили з Коломиї до Нагуєвичів. Пережитий у цей період досвід ув'язнення пізніше відобразився у повісті «На дні» [41].

Втретє Франко опинився під арештом у 1889 р., коли до Львова прибула група українців із Києва. 17.08.1889 р. письменника затримали у Львові. Цього разу слідство намагалося пов'язати його соціалістичну діяльність ще й зі шпигунством на користь Росії. Однак доказів для таких звинувачень не знайшли, тому 16.11.1889 р. Франка звільнили [20; 41]. Враження, пов'язані з ув'язненням, знайшли своє літературне відображення у поетичному циклі «Тюремні сонети» [41].

У 1886 р. Франко одружився з Ольгою Хоружинською, яка походила з Києва. У подружжя народилося четверо дітей. Сімейні обставини останніх десятиліть життя письменника були складними й разом із погіршенням його здоров'я суттєво впливали на умови його праці [6; 20; 41].

У 1908 р. стан здоров'я Франка різко погіршився, що істотно обмежило його фізичні можливості. Незважаючи на тяжку хворобу, він продовжував літературну, наукову й публіцистичну працю майже до кінця життя [20; 41].

Останні роки життя письменника були надзвичайно складними. Хвороби, матеріальні труднощі, сімейні проблеми та громадські конфлікти суттєво виснажили його. Іван Франко помер 28.05.1916 р. у власному будинку у Львові. Поховали письменника на Личаківському цвинтарі [20; 41].

Для визначення громадянського потенціалу постаті Франка важливо враховувати не лише його безпосередню політичну діяльність. У другій половині XIX ст. літературна, наукова, видавнича та просвітницька праця була важливою складовою українського національного руху [6; 8]. Саме тому

різні напрями творчої діяльності Франка доцільно розглядати в ширшому історико-культурному контексті формування модерної української нації.

Поетична творчість. Поетичний дебют Франка відбувся у 1874 р., і відтоді він продовжував писати вірші практично до самої смерті [41]. Його поетична спадщина охоплює твори особистого та суспільного спрямування, значна частина яких увійшла до окремих поетичних збірок.

Особливо виразно талант Франка-поета розкрився у жанрі поеми. У його творах відтворено різні аспекти суспільного та культурного життя. Частина поем присвячена сучасності, зокрема галицькій дійсності («Ботокуди», 1884; «По-людськи», 1889; «З любові», 1890) [41]. Інший напрям становлять твори, у яких письменник звертається до історичного минулого українського народу: «Панські жарти» (1887), «Іван Вишенський» (1895), «На Святоюрській горі» (1900) [41]. Філософсько-релігійна проблематика представлена у поемах «Ex nihilo» (1885) та «Смерть Каїна» (1889) [41].

Особливе місце в поетичній спадщині Франка посідає поема «Мойсей» [29, с. 201–264]». Використовуючи біблійну історію, автор створив алегоричний образ національного пробудження та боротьби українського народу за незалежність.

Франко-прозаїк. У прозі письменник переважно виступав як реаліст, звертаючись до проблем і явищ сучасного йому галицького суспільства [41]. Одним із важливих напрямів його прози стало зображення життя робітників нафтового промислу Борислава та соціальних суперечностей між ними й підприємцями. Саме Франко одним із перших в українській літературі системно звернувся до цієї тематики у творах «Навернений грішник» (1877), «Воа constrictor» (1884), «Яць Зелепуга» (1887), «Ріпник» (1899) [41]. Найвизначнішим твором цього тематичного циклу є роман «Борислав сміється» (1882) [41].

Окремий пласт прози Франка становлять твори, присвячені життю інтелігенції. До них належать «На дні» (1880), «Для домашнього огнища»

(1897), «Перехресні стежки» (1900) [41]. Значну увагу письменник приділяв також українсько-польським взаєминам. Цій проблематиці присвячені «Лель і Полель» (1887) та «Основи суспільності» (1894), які, однак, залишилися незавершеними [41].

Франко-перекладач. Перекладацька діяльність супроводжувала Франка протягом усього його життя. Масштаб цієї роботи був настільки значним, що сукупність його перекладів фактично могла б становити окрему бібліотеку [41].

Перекладацький доробок письменника вирізняється надзвичайною тематичною та мовною широтою. Франко звертався до пам'яток давньої вавилонської, індійської, арабської та грецької літератури, а також перекладав твори німецьких, французьких, англійських, польських та італійських авторів. Серед його праць – переклад «Фауста» Й. В. Гете (1882) [41]. Франко перекладав цілі книжки творів О. С. Пушкіна та К. Гавлічка-Боровського [41]. Окремого значення набув цикл перекладів творів античних істориків Риму, над яким він працював упродовж останнього року життя – від серпня 1915 до березня 1916 р. [41].

Його перекладацькі зацікавлення не обмежувалися художньою літературою. Франко перекладав українські народні пісні німецькою мовою, сприяв М. С. Грушевському в роботі над німецькомовним перекладом «Історії України-Руси» [41]. Крім того, він перекладав науково-популярні праці різної тематики, особливо активно працюючи в цьому напрямі у 1870–1880-х роках. Такі видання він розглядав як важливий засіб поширення освіти серед українського населення [41].

Франко-фольклорист. Зацікавлення усною народною творчістю виникло у Франка ще на ранньому етапі його творчого шляху. Уже 1876 р. було опубліковано першу записану ним народну казку [41]. Надалі фольклористична діяльність стала одним із важливих напрямів його наукової роботи.

Найбільш масштабними результатами цієї діяльності стали «Галицько-

руські народні приповідки», опубліковані в 1901–1910 рр. у трьох томах, та «Студії над українськими народними піснями» (1907–1915 рр.) [41]. Крім цих фундаментальних праць, Франко створив значну кількість менших фольклористичних та етнографічних досліджень, здійснював записи народних пісень. Частину пісень, які він виконував, записала Леся Українка у 1901 р. [41].

Франко – історик літератури. Літературознавчі дослідження Франка розвивалися у кількох взаємопов'язаних напрямках. Один із них був присвячений історії світових літературних сюжетів. Найґрунтовнішим результатом цієї роботи стала докторська дисертація «Варлаам і Йоасаф: старохристиянський духовний роман і його літературна історія» (1895) [41].

Другий напрям становили пошук, дослідження та публікація пам'яток української літератури. Значним результатом цієї роботи стала п'ятитомна збірка «Апокрифи і легенди з українських рукописів» (1896–1910) [41]. Франко віднайшов і видав твори Івана Вишенського та підготував низку досліджень про нього. Він також працював над виданням творів А. Свидницького, Ю. Федьковича, Т. Шевченка та інших українських письменників [41].

Третій напрям його літературознавчої діяльності був пов'язаний зі створенням узагальнювальних праць з історії української літератури. До цього доробку належать «Charakterystyka literatury ruskiej 16–17 ww.» (1892), «Карпаторуська література 17–18 ст.» (1900), стаття «Южнорусская литература» (1904), підготовлена для енциклопедичного словника Брокгауза й Ефрона, та «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (1910) [41]. Важливим задумом була також праця «Історія української літератури», однак Франко встиг завершити лише її першу частину – «Від початків українського письменства до Івана Котляревського», над якою працював у 1907–1912 рр. [41].

Франко-науковець. Наукові зацікавлення письменника не обмежувалися літературознавством. Він досліджував також історичну та

соціологічну проблематику. Історичним питанням присвячені, зокрема, праці «Життя Івана Федоровича і його часи» (1884), «Грималівський ключ в 1800 р.» (1900), «Громадські шпихліри в Галичині 1784–1840 рр.» (1907), а також низка менших досліджень [41].

Наукову діяльність Франко поєднував із організаційною роботою. Значний внесок він зробив у діяльність Наукового товариства ім. Шевченка, очолюючи філологічну секцію та редагуючи видання, що виходили під її егідою [41].

Франко-видавець. Перші публікації Франка з'явилися у львівському студентському журналі «Друг» ще 1874 р. [6; 41]. Після переїзду до Львова він разом із Михайлом Павликом активно включився до редакційної роботи. У 1876–1877 рр. вони фактично керували цим виданням. Відтоді Франко неодноразово повертався до ідеї створення власного журналу або газети.

У 1878 р. Франко та Павлик видали два номери журналу «Громадський друг», однак поліція конфіскувала видання. Після цього у 1878–1880 рр. вони започаткували серію окремих книжкових видань «Дрібна бібліотека». Згодом Франко брав участь у роботі над журналами «Світ» (1881–1882), «Зоря» (1883–1886), газетами «Діло» (1880, 1883–1885) та «Kurier lwowski» (1887–1897). Останню роботу сам письменник характеризував як «найми у сусідів» [6; 41].

Здійснити задум про власне періодичне видання Франкові вдалося у 1894 р., коли розпочався вихід журналу «Житє і слово» [6; 41]. Видання підтримували представники Наддніпрянської України: допомога надходила як фінансова, зокрема через М. В. Ковалевського, так і літературна – у вигляді матеріалів для публікації [41].

Наприкінці 1897 р. керівництво Наукового товариства ім. Шевченка, яке очолював М. Грушевський, ухвалило рішення замість «Зорі» та «Житя і слова» започаткувати з 1898 р. нове видання – «Літературно-науковий вісник». Франко став членом його редакції та працював там до кінця 1906 р. Паралельно у 1898 р. була створена «Українсько-руська видавнича спілка»,

діяльність якої Франко підтримував до початку своєї тяжкої хвороби [41].

Франко-громадський діяч. Громадсько-політична діяльність Франка розгорталася в умовах поступового становлення модерного українського політичного руху в Галичині. У галицькому українському русі другої половини ХІХ ст. співіснували москвофільська та народовська течії, а наприкінці століття сформувався також радикальний політичний напрям [6; 41]. Водночас дедалі сильніші позиції в Галичині займала польська політична спільнота, вплив якої особливо зріс після конституційної реформи 1867 р.

На тлі цих політичних обставин у 1890 р. група молодих галицьких інтелігентів заснувала Русько-українську радикальну партію [41]. До 1898 р. одним із її провідників був Іван Франко. Партія дотримувалася соціалістичної орієнтації та прагнула представляти інтереси широких верств трудового населення.

Франко неодноразово намагався брати безпосередню участь у парламентській політиці. У 1895 р. він балотувався від Радикальної партії до віденського парламенту у виборчому окрузі Перемишль–Добромиль–Мостиська. У 1898 р. його кандидатуру висунули в окрузі Тернопіль–Збараж–Скалат. В обох випадках проти Франка застосовували різноманітні способи політичного тиску – від арештів агітаторів та обмеження виборчих зборів до безпосередніх маніпуляцій із голосуванням. У результаті обидві його виборчі кампанії завершилися невдачею [41].

У 1899 р. Франко залишив створену ним Радикальну партію та став одним з організаторів Української національно-демократичної партії [41]. Перехід не приніс очікуваних результатів жодній зі сторін. Радикали втратили впливового діяча, нова партія не отримала значного політичного впливу, а сам Франко поступово віддалився від активної партійної діяльності. Надалі він дедалі більше зосереджувався на літературній і науковій роботі [41].

Політичні зацікавлення Франка знайшли відображення і в його публіцистиці [1, с. 5–26; 41]. Він написав значну кількість статей, у яких

аналізував суспільно-політичні проблеми, зокрема питання соціалізму та соціал-демократії. Критичне ставлення Франка до окремих положень марксизму та соціал-демократичної доктрини зумовлювало вибірковість радянських інтерпретацій його суспільно-політичної спадщини [1, с. 5–26].

Таким чином, Іван Франко був не лише талановитим письменником, а й надзвичайно різнобічним інтелектуалом та громадським діячем. Його основним покликанням залишалася література, однак історичні умови українського суспільства спонукали його працювати в багатьох сферах, які він вважав важливими для культурного та суспільного розвитку українського народу. Саме універсальність його діяльності пояснює масштаб постаті Франка: він залишився в історії не тільки як видатний письменник, а і як один із діячів, причетних до формування модерної української нації.

У процесі навчання історії України в 9 класі наведений матеріал може бути використаний для розвитку всіх трьох визначених у попередньому розділі складових громадянської компетентності. Когнітивна складова формується через осмислення учнями особливостей українського національного та політичного руху в Галичині, діяльності політичних партій, ролі інтелігенції, преси, науки й культури в процесах націєтворення. Операційна складова може розвиватися під час аналізу біографічних і публіцистичних джерел, порівняння громадських і політичних позицій, визначення мотивів учинків Франка та оцінювання результатів його діяльності. Мотиваційна складова пов'язана з осмисленням таких виявлених у його життєвому досвіді цінностей, як особиста відповідальність, готовність до громадської участі, наполегливість у відстоюванні переконань, значення освіти й культури для суспільного розвитку. Отже, багатогранність постаті Івана Франка створює можливість перейти від простого засвоєння біографічних фактів до аналізу конкретних форм громадянської поведінки особистості в історичному контексті.

РОЗДІЛ 4

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА НАЦІЄТВОРЧІ ІДЕЇ ІВАНА ФРАНКА У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

Формування Івана Франка як суспільно-політичного мислителя та активного діяча українського національного руху відбувалося в умовах, коли український народ не мав власної державності й перебував під владою інших держав. За таких обставин проблема національного самовизначення закономірно посідала важливе місце в українській культурі та суспільній думці. Франко не залишався осторонь цих процесів. Його творчість стала своєрідним простором осмислення історичного шляху українців, їхнього минулого, сучасного становища та можливого майбутнього [3, с. 224–227; 10, с. 8].

Національна проблематика у світогляді Франка формувалася не ізольовано від загальноєвропейських інтелектуальних процесів. Розробляючи власне бачення цивілізаційного розвитку нації та культури, він спирався на ідеї культурно-історичного універсалізму, антропологізму та гуманізму, близькі до позитивістської історіософії його доби. Його інтелектуальна позиція передбачала постійне критичне переосмислення усталених поглядів, зіставлення різних концепцій і пошук нових підходів до розуміння людини, суспільства та історії. Ця риса Франкового мислення переоцінює й переосмислює, шукає істину та прагне до духовного самоствердження особистості й нації [1, с. 15–16; 10, с. 8].

Пошук відповідей на фундаментальні питання існування народу поступово привів Франка до осмислення національної ідеї не лише як політичної програми, а передусім як проблеми людського та духовного розвитку. Саме тому його підхід до національного питання набув етико-антропологічного змісту, а філософські міркування часто поєднувалися з художнім осмисленням людського буття [8; 10, с. 8].

Розуміння національного у Франка формувалося на перетині двох

потужних інтелектуальних тенденцій його часу – національної та соціальної. Це була епоха постійного зіткнення духовно-національних прагнень із матеріалістичними та інтернаціоналістськими концепціями. У процесі власної світоглядної еволюції Франко дедалі чіткіше визначав націю як самостійну й неповторну спільноту, здатну бути суб'єктом історичного розвитку [10, с. 8; 5, с. 25–27].

В основі його концепції лежало розмежування понять етносу і нації. Природним результатом розвитку є етнічна спільнота, яку Франко іноді позначав поняттям «раса», тоді як нація формується як значно складніше духовно-культурне утворення – «суцільний культурний організм» [32, с. 404; 10, с. 8]. Розвиваючи цю думку, мислитель зазначав, що природні характеристики народу – географічне середовище, походження, мова та інші ознаки – доповнюються набутим культурним змістом [10, с. 8]. Отже, етнічна спільнота сама по собі ще не є повноцінною нацією. Для її перетворення на самосвідомий національний організм необхідний духовний і культурний розвиток.

Саме процес самопізнання та самовизначення народу Франко фактично пов'язував із формуванням національної ідеї. Кожна нація має власну історичну пам'ять, культуру, традиції, систему цінностей та специфічний спосіб сприйняття світу. Ці особливості створюють її неповторність. Відтак основою національного розвитку для Франка були не лише економічні відносини чи соціальна структура, а насамперед людина, родина, рід, історична пам'ять, культура та духовний досвід [8, с. 104–114; 10, с. 8].

Такий підхід означав визнання особливої ролі суб'єктивного чинника в історії. Економічні умови можуть створювати певне середовище для розвитку, але самі по собі не здатні перетворити етнічну спільноту на свідому й діяльну націю. Для цього необхідне формування внутрішньої готовності до самореалізації, усвідомлення власної окремішності та здатності діяти відповідно до спільної мети. Франко пов'язував національну самореалізацію також із ширшим процесом емансипації особистості,

характерним для модерної доби [10, с. 8–9].

Національна належність, на його переконання, не повинна розглядатися як перешкода для загальнолюдського розвитку. Навпаки, особистість повніше реалізує себе тоді, коли усвідомлює власну культурну та національну належність. Саме тому Франко критично ставився до абстрактного інтернаціоналізму, якщо за ним приховувалося нехтування власним народом. Він застерігав, що проголошення вселюдських ідеалів без реального зв'язку з власною національною спільнотою може перетворитися або на прикриття чужого панування, або на форму духовного відчуження від власного народу [34, с. 284; 10, с. 9].

У «Одвертому листі до гал[ицької] української молодезі» Франко визначав націю як «суцільний культурний організм», здатний до самостійного культурного й політичного життя, захищений від асиміляційного тиску, але водночас відкритий до засвоєння здобутків світової культури [32, с. 404]. Отже, його національна концепція не передбачала культурної ізоляції. Самостійність для Франка означала не відмову від загальнолюдського досвіду, а можливість вільно його засвоювати та розвивати на власному культурному ґрунті.

Ця позиція була пов'язана і з його ставленням до міжнародної співпраці. Франко вважав, що справжні міжнародні об'єднання та союзи можуть виникнути лише тоді, коли національні народи вже реалізували своє право на самовизначення, а поневолення й національні кривди залишилися в минулому [34, с. 284; 10, с. 9]. Тому українське націотворення він сприймав не як вузько політичне завдання, а як складний процес духовного та культурного становлення. Національна спільнота, за таким підходом, є передусім сформованим типом свідомості, що має власну емоційно-вольову спрямованість [8, с. 114; 10, с. 9].

Франко виходив із того, що повноцінний розвиток нації неможливий без усвідомлення нею власного минулого. Історична пам'ять, знання культури та засвоєння попереднього досвіду виступають необхідними

передумовами національного відродження. При цьому він не протиставляв національну культуру загальнолюдській. Навпаки, Франко вважав, що національне піднесення може стати основою для долучення до ширшого цивілізаційного процесу [10, с. 9; 11, с. 122–125].

Саме тому його програма націотворення не обмежувалася політичними вимогами. У статті «З кінцем року» [27], (1896) , а згодом у працях «Поза межами можливого» [34] (1900), «Одвертім листі до гал[ицької] української молодезі» [32] (1905) та поемі «Мойсей» [29] (1905) Франко послідовно розвивав ідею комплексного національного будівництва. На його думку, самих культурних установ, шкіл, наукових закладів чи друкованих видань недостатньо для того, щоб Україна стала повноцінним суб'єктом історії. Необхідною є одночасна робота у сфері культури, освіти, економіки та політики. Важливими складовими цього процесу він вважав розвиток освіти й преси, збереження та розвиток української мови [27].

Поступова світоглядна еволюція Франка привела його до переконання, що українське питання не може бути вирішене винятково через соціально-економічні перетворення [10, с. 9–10; 34, с. 284–285]. Він дедалі критичніше ставився до спроб пояснити історичний розвиток лише економічними закономірностями. Матеріальні умови важливі, однак вони не замінюють активної діяльності самої нації. Важливим джерелом суспільної мобілізації Франко вважав національний ідеал [28, с. 577–588; 34, с. 284–285].

Водночас мислитель не відкидав соціальної проблематики. Він наголошував, що національна мобілізація не може бути успішною без реального поліпшення матеріального становища населення. Ще в праці «Що таке соціалізм?» Франко наголошував на нерозривності соціального та політичного визволення: «Доки не подамо народові надії на соціальну реформу...» [39, с. 55].

Національна незалежність у Франковому розумінні була стратегічним ідеалом, до якого суспільство могло наближатися через конкретні практичні кроки. Навіть якщо на певному історичному етапі повна самостійність

здавалася недосяжною, це не означало відмови від неї. Франко наголошував, що шляхів до реалізації такого ідеалу існує багато, а результат залежить від рівня суспільної свідомості та готовності діяти [34, с. 285]. Відтак визначальними чинниками історичного поступу він вважав не пасивне очікування чи віру в автоматичну дію матеріальних закономірностей, а усвідомлений і цілеспрямований суспільний рух [34, с. 284–285; 10, с. 9].

Цю думку Франко підсумував у заклику: «Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уявляти собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього...» [34, с. 285]. Таким чином, національна ідея для нього мала бути не абстрактним переконанням, а практичним орієнтиром суспільної діяльності.

Особливу роль у цьому процесі Франко відводив інтелігенції [5, с. 26–28; 10, с. 10]. Саме освічена частина суспільства, на його переконання, мала сприяти поширенню національної свідомості та організації суспільства. Її завдання полягало не в тому, щоб дистанціюватися від народу, а в тому, щоб працювати разом із ним і для нього. Франко вважав це історичним обов'язком молодого покоління – створити цілісну національну будову та забезпечити Україні можливість зайняти належне місце серед інших культурних націй [32, с. 404].

Водночас Франко вимагав від української інтелігенції не обмежуватися деклараціями. Він закликав українців відчувати себе частиною єдиного народу незалежно від адміністративних чи регіональних кордонів [32, с. 405]. Для цього необхідно було знати Україну в її етнографічних межах, розуміти її культурний стан, економічні можливості та суспільні проблеми. Таке знання мало перетворитися на практичну відповідальність за спільне життя народу. Франко особливо застерігав від підміни загальнонаціонального інтересу локальними чи особистими амбіціями [32, с. 405; 10, с. 10].

Націотворчу діяльність інтелігенції Франко розглядав не лише як політичне завдання, а і як моральну проблему. Його цікавило співвідношення між активністю провідників та готовністю суспільства сприймати й

реалізовувати запропоновані ідеї. У цьому контексті особливого значення набуває проблема «будителя і маси» [8, с. 112–115; 10, с. 10]. Франко розумів, що проголошення національних ідеалів саме по собі не гарантує їх реалізації. Народ має пройти складний шлях від пасивного існування до усвідомленої суспільної діяльності. Аналізуючи образ «ненароджених» у Шевченковій творчості, Франко пов'язував його з народом, який ще не пробудився до національного й суспільного свідомого життя [10, с. 10].

Водночас Франко бачив позитивні зміни в українському суспільстві. Незважаючи на тривале політичне та культурне пригнічення, народ поступово пробуджувався, дедалі ширше відчував потребу у знаннях, правді та справедливості й шукав шляхів до їх досягнення [26, с. 30; 10, с. 11].

Важливою частиною Франкової світоглядної еволюції стало переосмислення соціалістичних ідей. Ознайомившись із працями К. Маркса, Ф. Лассаля та інших представників соціалістичної думки, він поступово дійшов висновку про обмеженість соціалістичних концепцій, особливо марксистського типу, щодо українських умов. На його думку, механічне перенесення таких моделей не враховувало ані специфіки українського суспільства, ані його переважно селянського характеру [10, с. 11].

Розчарування соціалістичним рухом посилювалося внаслідок досвіду співпраці з польськими соціалістами. Франко дедалі виразніше стикався з тим, що частина польського соціалістичного руху підпорядковувала соціальні вимоги ідеї відновлення польської державності та не приділяла належної уваги українському національному питанню. Саме цей досвід сприяв посиленню у Франка ідеї національної єдності українських земель [3, с. 224–227; 10, с. 11].

На початку 1880-х років ці зміни відобразилися у циклі поезій «Україна», у якому національний ідеал дедалі виразніше набував форми образу незалежної України. Особливого значення набув вірш «Не пора, не пора, не пора» [31], що став одним із найвідоміших творів української національної лірики. У ньому Франко закликав українців відмовитися від

служіння чужим політичним центрам і спрямувати свої сили на власне національне життя: «Не пора, не пора, не пора / Москалеві й ляхови служити! / Довершилась України кривда стара, – / Нам пора для України жити» [31, с. 23–24].

Показовим є те, що Франко використовував саме назву «Україна», хоча в тогочасному галицькому середовищі поширеним було поняття «Русь-Україна». Це засвідчувало його поступовий відхід від регіонального бачення українського питання та утвердження соборницького розуміння нації. У наступних рядках «Не пори» ця ідея набуває ще більшої виразності: «Не пора, не пора, не пора / В рідну хату вносити роздор! / Хай пропаде незгоди проклята мара! / Під України єднаймося прапор!» [31, с. 23–24].

Соборність українських земель Франко розглядав як необхідну передумову повноцінного національного розвитку. Його турбувала не лише територіальна роз'єднаність українців, а й відсутність спільної системи духовних та політичних орієнтирів. Звідси – постійні заклики до єднання та утвердження власної державності [10, с. 11]. У поезії «Розвивайся ти, високий дубе» ця думка також виражена через образ «власної хати», яка символізує власний національний простір і державу [35, с. 22–23].

Образ української держави набуває особливої виразності у «Святовечірній казці» [36], де Україна постає як власна територія народу, що має звільнитися від чужої влади. Франко пов'язував національну ідею із принципом територіальної цілісності та соборності – від Кубані до Сяну.

Важливим аспектом Франкової позиції було усвідомлення спільності становища українців по обидва боки Дніпра. Він бачив, що українське населення в Російській імперії також зазнавало соціального та національного пригнічення. Саме тому Франко став одним із культурних посередників між Західною та Східною Україною. У виданнях, з якими він працював, він популяризував творчість і громадські ідеї східноукраїнських авторів, зокрема Лесі Українки, М. Коцюбинського, М. Драгоманова [10, с. 11–12; 11, с. 123–125].

Франко також критично оцінював перспективу участі українців у загальноросійському революційному русі без чітко сформульованої власної національної мети. Він вважав, що зміна політичного режиму в Росії сама по собі не гарантує зміни становища українського народу. Тому наприкінці ХІХ століття дедалі більше схилявся до необхідності створення загальноукраїнської організації, здатної поставити за мету незалежність України та формування «одноцільного національного організму» [10, с. 12].

У статті «З кінцем року» Франко критично оцінював ситуацію, коли українці вкладали свої сили у загальноросійський революційний рух, не спрямовуючи їх на досягнення власного національного ідеалу. На його думку, якби ці сили були використані для української справи, питання політичної свободи України могло б значно раніше стати актуальним на європейському рівні [27, с. 401–407; 10, с. 12].

Водночас Франкова позиція не передбачала ізоляціонізму чи ворожості до інших народів: національне самовизначення він поєднував з ідеєю рівноправної міжнародної співпраці [10, с. 12]. Проте такі відносини, на його переконання, повинні будуватися між рівними та самостійними державами. Саме тому державна незалежність розглядалася ним як необхідна основа для справжньої міжнародної співпраці.

У процесі світоглядної еволюції Франка відбувалося поступове зміщення акценту від можливості федеративного устрою до чіткішого утвердження ідеї незалежності України. Важливим етапом осмислення проблеми політичної самостійності стала Франкова рецензія на працю Ю. Бачинського «Ukraina irredenta». Викладаючи позицію автора, Франко зазначав, що Ю. Бачинський обґрунтовує перспективу України як самостійної держави [40, с. 390]. Водночас сам Франко наголошував, що питання політичної самостійності України має ввійти до порядку денного європейського політичного життя [40, с. 391; 10, с. 12].

Для Франка любов до України не означала романтизованого захоплення минулим чи формального патріотизму. У поезії «Сідоглавному»

він протиставив святковому, декларативному патріотизму власне розуміння любові до Батьківщини як постійної праці та співпереживання її проблемам [37, с. 184–185]. У цьому проявлялася принципова риса Франкового патріотизму: він не ідеалізував націю, а вимагав від себе та інших реальної роботи задля її розвитку.

Сам Франко пояснював власну національну позицію насамперед моральним обов'язком перед народом. Він підкреслював своє походження із селянського середовища та вважав, що здобуті завдяки праці батьків можливості накладають на нього відповідальність перед українським народом. Його патріотизм не був сентиментом чи почуттям гордості заради самої гордості [26, с. 30]. Це було усвідомлення особистого обов'язку працювати для народу, який, попри століття пригнічення, поступово пробуджується та прагне світла, правди й справедливості [26, с. 27–31; 10, с. 11].

Особливого значення для розуміння Франкової концепції національного розвитку має поема «Мойсей» [29, с. 201–264]. Через біблійний сюжет письменник осмислив проблеми лідерства, національної свідомості, свободи та готовності народу до самостійного історичного життя. Образ Мойсея дав Франкові можливість поставити питання не лише про те, як народ здобуває свободу, а й про те, яким він буде після її здобуття [8, с. 112–115; 10, с. 13].

У вступі до поеми Франко звертається до українського народу як до спільноти, яка перебуває у стані важкого історичного випробування: «Народе мій, замучений, розбитий, / Мов паралітик той на роздоріжжю...» [29, с. 212]. Проблема для нього полягала не тільки в подоланні зовнішнього поневолення. Не менш важливим було внутрішнє визрівання народу, його здатність усвідомити себе суб'єктом історії.

Франкове бачення народного лідера також суттєво відрізнялося від уявлення про політичного правителя, який керується власними амбіціями. Справжній провідник, на його думку, має повністю підпорядковувати себе

служінню ідеї: «Все, що мав у житті, він віддав / Для одної ідеї...» [29, с. 216]. Тому головне питання «Мойсея» полягає не просто у звільненні народу від колоніальної залежності, а у визначенні того, яким буде цей народ після здобуття свободи та яку систему цінностей він обере [8, с. 113–114; 10, с. 13].

З цією проблематикою пов'язане й Франкове поняття «духовної вітчизни». У поемі воно протиставляється винятково матеріальному розумінню землі та держави: «Лиш дрібненький задаток її // Вам отся Палестина» [29, с. 262]. Отже, національне визволення повинно супроводжуватися духовним розвитком. Народ, який отримує державність, має не лише звільнитися від зовнішньої влади, а й сформувати власну систему цінностей та відповідальність за майбутнє [8, с. 113–115; 10, с. 13].

Саме тут Франко порушує одну з найскладніших проблем національного розвитку – співвідношення між провідником та народом. Мойсей володіє знанням і баченням майбутнього, однак народ не відразу здатний його зрозуміти. Для Франка ця колізія була важливою і щодо українського суспільства. На його думку, серйозною загрозою для національного розвитку могли бути не лише державні заборони української мови чи культури, а й внутрішня байдужість частини суспільства до власної національної справи [8, с. 113–115; 10, с. 13–14].

У «Мойсеї» цю трансформацію символічно пов'язано зі смертю або зникненням пророка. Відсутність Мойсея створює своєрідну духовну порожнечу, яка змушує народ діяти самостійно: «Із номадів лінивих ся мить / Люд героїв сотворить» [29, с. 264]. Таким чином, завдання героя-інтелігента полягає не у вічному керуванні масою, а в тому, щоб сприяти її перетворенню на самостійну творчу силу.

Образ народу-творця є одним із ключових у Франковій концепції національного розвитку. Народ має пройти складний шлях випробувань, подолати пасивність і залежність, сформувати власну духовну основу та вийти у світ як самостійний історичний суб'єкт. У цьому сенсі творчість Франка пов'язана з ідеєю модернізації України, її включенням до

європейського цивілізаційного процесу та пошуком шляхів до свободи, суверенності й державного самоствердження [8; 10, с. 14].

Окремий етап пізньої творчості Франка пов'язаний із подіями Першої світової війни. Особливості художнього й публіцистичного осмислення письменником воєнних подій докладно досліджує Б. Тихолоз [21, с. 193–199]. Незважаючи на тяжкий стан здоров'я, письменник продовжував уважно стежити за суспільно-політичними подіями та реагувати на них у своїй творчості. Перша світова війна стала глобальним конфліктом, який не лише забрав мільйони людських життів, а й докорінно змінив політичну карту Європи. Війна призвела до розпаду Австро-Угорської, Німецької, Османської та Російської імперій, створивши водночас передумови для появи нових незалежних держав, серед яких на короткий історичний період опинилася й Україна [21, с. 193–195].

Події війни активізували публіцистичну й поетичну діяльність Франка. У творах 1914–1916 рр. він реагував на російську окупацію Галичини, людські втрати та руйнування, водночас осмислюючи можливі політичні наслідки світового конфлікту для поневолених народів. Окремі твори містять мотиви сновидінь, видінь і передчуттів, що відображають складний психоемоційний стан письменника останніх років життя [21, с. 194–197].

Разом із тим Франко не обмежувався безпосереднім описом воєнних подій. Він намагався осмислити сам феномен війни з позицій історії та філософії. У його творчості війна постає суперечливим явищем, яке одночасно означає масштабне руйнування і може створювати передумови для суспільного оновлення. Як гуманіст, Франко гостро реагував на насильство та людські страждання, однак водночас намагався побачити за катастрофічними подіями глибші історичні процеси [21, с. 195–198].

У пізніх творах Франка війна постає насамперед як масштабна гуманітарна катастрофа, але водночас як криза старого імперського порядку, що могла відкрити нові можливості для національного самовизначення. Таке подвійне бачення виразно представлене, зокрема, у поезії «Во чоловіцях

благоволеніє!» [25] (1916): засудження насильства поєднується в ній з очікуванням історичних змін. Для України Франко пов'язував ці зміни з можливістю посилення національного руху та реалізації державницького ідеалу [21, с. 196–199].

Таке поєднання мотивів руйнування й очищення характеризує Франкове ставлення до Першої світової війни. Як гуманіст, він не міг позитивно оцінювати кровопролиття та насильство. Проте як історіософ він бачив, що масштабні конфлікти здатні руйнувати застарілі політичні конструкції та відкривати можливості для поневолених народів. Війна, попри свою антилюдську природу, могла створити умови для перегляду політичної карти Європи та національного самовизначення [21, с. 193–199].

Саме тому Першу світову війну Франко розглядав передусім як потенційний історичний шанс для України. Він сподівався, що руйнування старого європейського порядку створить сприятливі умови для здобуття українцями політичної самостійності. Ця надія була для письменника особливо важливою в останні роки життя. У листі до В. Якіб'юка від 4 грудня 1915 р. він висловив переконання, що війна може принести українському народові більше користі, ніж шкоди [21, с. 198–199].

Отже, суспільно-політична спадщина Івана Франка демонструє поступове формування цілісної концепції українського національного розвитку. Від раннього захоплення соціалістичними ідеями він прийшов до переконання, що соціальне визволення не може замінити національного самовизначення. Нація для Франка була не просто етнічною спільнотою, а культурно й духовно сформованим суб'єктом історії. Її становлення передбачало розвиток освіти, культури, мови, економіки, політичної свідомості та відповідальної інтелігенції [3, с. 224–227; 10, с. 8–14].

Важливими складовими Франкової концепції стали ідеї соборності, національної самосвідомості, політичної незалежності та активної громадянської діяльності. Водночас письменник не протиставляв українське національне відродження загальнолюдському розвитку. Навпаки, він

розглядав національну самореалізацію як необхідний етап входження України до європейського та світового цивілізаційного простору [5, с. 25–29; 11, с. 121–127].

Саме тому значення Франка для української суспільно-політичної думки виходить далеко за межі його конкретної історичної епохи. Його міркування про національну свідомість, відповідальність інтелігенції, готовність народу до державного самостійного життя, значення освіти, культури та політичної активності становлять важливу частину української інтелектуальної традиції. Франкова спадщина засвідчує, що державність у його розумінні мала бути не лише політичним результатом, а наслідком тривалого духовного, культурного та громадянського визрівання суспільства [1, с. 5–26; 8; 10, с. 8–14].

У пізній творчості Франко особливо гостро порушував проблему готовності народу до самостійного політичного життя. У творі «А ми з чим?» (1915) можливість увійти до «високих брам державного життя» пов'язана не з автоматичним отриманням державності, а зі здатністю суспільства усвідомлювати власні інтереси й відповідально діяти заради їх реалізації [22, с. 265; 21, с. 197–199].

Подібна громадянська етика простежується у поезії «Будьмо!» (1914), де суспільна діяльність набуває сенсу лише тоді, коли вона спрямована на усвідомлену й значущу мету. Таким чином, для пізнього Франка національна свобода нерозривно пов'язана з відповідальністю, особистою участю та моральною готовністю людини діяти заради спільного блага [24, с. 209; 21, с. 197–199].

Отже, осмислення Першої світової війни Іваном Франком безпосередньо пов'язане з його ширшою концепцією національного самовизначення. Війна постала для нього водночас трагедією людства і можливим історичним переломом, здатним змінити становище поневолених народів. Для України це означало шанс перейти від культурного й національного пробудження до політичної самостійності. Проте реалізація

такого шансу залежала, передусім, від внутрішньої готовності самого народу [21, с. 193–199].

Таблиця 4.1.

**Методичний потенціал
суспільно-політичної спадщини Івана Франка.**

Складено авторкою на основі аналізу суспільно-політичної спадщини Івана Франка [29; 32; 34] та її наукових інтерпретацій [8; 10; 11].

Ідея у спадщині Франка	Громадянський зміст	Робота учнів
національна ідентичність і культурна самобутність	усвідомлення належності до політичної й культурної спільноти	аналіз джерела, аргументоване судження
соборність і політична самостійність	політична суб'єктність, відповідальність за державу	порівняння позицій, дискусія
роль інтелігенції та особистості	громадянська участь і відповідальність	оцінювання мотивів і вчинків
культура, освіта, мова	роль культури в націєтворенні	встановлення причинно-наслідкових зв'язків
свобода як результат діяльності	активна позиція, відповідальність, солідарність	проблемне питання, коротке есе

Отже, суспільно-політична спадщина Івана Франка створює можливості для комплексного формування громадянської компетентності учнів 9 класу. Її когнітивна складова може розвиватися через осмислення процесів українського націєтворення, політичної самоорганізації, формування національної ідеї та ролі культури в суспільному розвитку. Операційна складова формується під час роботи з публіцистичними й художніми текстами як історичними джерелами, порівняння позицій, встановлення мотивів діяльності історичних осіб та аргументованого оцінювання їхніх рішень. Мотиваційна складова пов'язана з осмисленням цінностей свободи, громадянської відповідальності, національної ідентичності, суспільної солідарності та особистої участі. У такому

методичному контексті спадщина Франка може використовуватися не для трансляції учням готових політичних оцінок, а як матеріал для формування здатності самостійно аналізувати історичні позиції, аргументувати власні судження й усвідомлювати зв'язок між особистою діяльністю та суспільними змінами.

РОЗДІЛ 5

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ІВАНА ФРАНКА ТА МЕТОДИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЙОГО СПАДЩИНИ У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Іван Франко був не лише письменником, ученим і громадським діячем, а й одним із українських інтелектуалів, які послідовно осмислювали проблеми освіти та виховання. Його педагогічні погляди формувалися в контексті широкого розуміння суспільного поступу: просвіта народу, на думку мислителя, мала сприяти його інтелектуальному, моральному та національному розвитку. Педагогічна проблематика посідає помітне місце у його художній, публіцистичній і науковій спадщині. Франко звертався до питань організації освітнього процесу, змісту й методів навчання, виховання дітей, ставлення до дитини в сім'ї та школі, морального, трудового й фізичного розвитку особистості, професійних якостей учителя та становлення національної освіти [4, с. 27–29; 12, с. 273–274; 15, с. 287–321].

Водночас педагогічні переконання Франка не існували окремо від його загального світогляду: школа для нього була важливим засобом формування особистості, здатної мислити самостійно, усвідомлювати власну відповідальність і брати активну участь у суспільному житті [4, с. 27–29; 12, с. 273–274].

Особливе місце у Франковій концепції освіти належало вчителеві. Критикуючи традиційну систему навчання, яка часто ґрунтувалася на механічному запам'ятовуванні та шаблонності, він пов'язував справжню мету освіти з розвитком самостійного мислення. Учитель, на його переконання, мав не просто передавати учням готові знання, а пробуджувати їхню інтелектуальну активність, формувати здатність міркувати й самостійно доходити висновків. Критикуючи механічне запам'ятовування, шаблонність і формалізм тогочасної школи, Франко особливого значення надавав здатності вчителя пробуджувати інтелектуальну активність учнів, розвивати самостійність думки та критичне ставлення до готових схем [12, с. 273–274].

При цьому Франко не обмежував завдання школи інтелектуальним розвитком. Освіта, на його думку, повинна була формувати світогляд молодії людини, її моральні переконання та почуття відповідальності перед суспільством і власним народом. Школа мала виховувати людей, здатних усвідомлювати своє місце у громаді та бути активними учасниками її життя. Відтак педагогічна діяльність набувала у Франка не лише професійного, а й виразного суспільного значення.

Сам Франко не мав тривалого досвіду практичної педагогічної роботи, проте прагнув пов'язати своє професійне життя з університетським викладанням. Для цього він здобув ступінь доктора філософії, захистивши дисертацію «Варлаам і Йоасаф: старохристиянський духовний роман та його літературна історія» [12, с. 274; 16, с. 1–2]. Після цього Франко подав необхідні документи для отримання права викладати – *veniam legendi*. 18 березня 1895 р. він успішно пройшов габілітаційний колоквиум і перед професорами філософського факультету та численною аудиторією прочитав лекцію «Розбір “Наймички” Шевченка» [12, с. 274; 16, с. 1–2]. Попри це, можливості викладати у Львівському університеті він не отримав. Подані до Міністерства культури і освіти документи передбачали затвердження його габілітації на доцента української літератури та етнографії, однак політична неблагонадійність Франка стала перешкодою для реалізації цього наміру. Повторну спробу отримати *veniam legendi* він здійснив 1907 р., але й вона не завершилася успішно [12, с. 274].

Невдала академічна кар'єра не означала для Франка втрати інтересу до педагогіки. Навпаки, він продовжував стежити за розвитком світової педагогічної думки та формулювати власні вимоги до освіти й виховання. У центрі його уваги перебувала особистість учня, а тому школа мала сприяти не лише засвоєнню знань, а й формуванню світогляду, духовно-моральних переконань та відповідального ставлення до долі рідного краю і народу. Виховання такої особистості Франко пов'язував із підготовкою молоді до ролі «духовних проповідників народу» [12, с. 275]. Відповідно, якість освіти

безпосередньо залежала від морального рівня самого педагога та його професійної підготовки.

У статті «Наші народні школи і їх потреби» [30] Франко сформулював цю залежність надзвичайно виразно: «Учителем школа стоїть; коли учитель непотрібний, неприготований, несумлінний, то й школа ні до чого» [30, с. 114]. Отже, реформування освіти він пов'язував не лише зі зміною навчальних програм чи методик. Не менш важливим було формування самого вчителя – освіченого, відповідального, морального та здатного працювати з дитиною не формально, а як із самостійною особистістю.

Художня спадщина Франка дає можливість простежити його уявлення про вчителя через конкретні образи педагогів. Позитивні моделі педагогічної поведінки представлені, зокрема, в оповіданні «Борис Граб» [23, с. 177–190], драмі «Учитель» [38, с. 65–122] та романі «Не спитавши броду» [12, с. 275]. Письменник показує вчителів, для яких школа є не просто місцем роботи, а сферою громадського служіння.

Особливо показовим у цьому плані є образ Міхонського з оповідання «Борис Граб». Франко характеризує його як «вельми оригінальну й симпатичну постать, рідка поява між гімназійними вчителями» [23, с. 186]. Його педагогічна система була спрямована на формування самостійного мислення учнів. Міхонський не привчав школярів бездумно відтворювати готові схеми, а вимагав аналізувати літературні твори з урахуванням історичної епохи та конкретних суспільних обставин, у яких вони виникли. Учні він також заохочував до аналітичного вивчення історії, спираючись не на готові підручкові конструкції, а на свідчення та настрої людей відповідної доби.

Важливим у діяльності Міхонського було і те, що він поєднував широку освіченість із прагненням до наукової роботи. Знання мов, зацікавлення наукою, уміння працювати з літературою та історичним матеріалом робили його для Франка прикладом учителя, який сам постійно розвивається. Однак інтелектуальна підготовка не була для письменника

достатньою умовою педагогічної майстерності. Значно важливішою складовою він уважав моральне виховання учня: «розвій моральної істоти чоловіка займав у нього трохи чи не найважніше місце» [23, с. 186; 12, с. 275].

Отже, педагог у Франковому розумінні має поєднувати професійну компетентність із людяністю. Його завдання полягає у тому, щоб не просто повідомити учневі певний обсяг інформації, а навчити його самостійно працювати з книгою, вдумуватися у зміст прочитаного, бачити за текстом ширший суспільний та історичний контекст. Водночас учитель повинен уміти встановлювати довіру з дітьми, уникати одноманітності, підтримувати інтерес до навчання, розвивати моральні якості та виховувати повагу до праці й людей праці.

Ще один важливий тип позитивного педагога Франко представив у п'єсі «Учитель» [38]. Її герой Омелян Ткач постає не тільки як учитель, а і як громадський діяч, для якого просвітницька робота є способом змінити життя селянського середовища. Він докладає зусиль, щоб діти систематично відвідували школу, а дорослі також отримували доступ до освіти. Таким чином, педагогічна діяльність виходить за межі класної кімнати та перетворюється на форму громадського служіння [38, с. 65–122; 12, с. 275].

На протипагу позитивним образам Франко створював і типи вчителів, діяльність яких суперечила його уявленням про гуманну школу. Такі персонажі з'являються в оповіданнях «Оловець» [12, с. 275], «Грицева шкільна наука» [12, с. 275], «Отець-гуморист» [12, с. 275], «Schönschreiben» [12, с. 275]. Через них письменник критикує жорстокість, фізичні покарання, окрики, агресивність, механічне зазубрювання та шаблонне викладання [12, с. 275]. Отже, Франкова критика шкільної системи стосувалася не лише змісту освіти, а й самої моделі взаємодії між учителем та учнем.

Узагальнення художніх образів педагогів дає змогу окреслити основні професійно-моральні характеристики вчителя у Франковому розумінні. До них належать гуманність, освіченість, просвітницька активність, творче

мислення, здатність стимулювати учнівську думку, працелюбність та громадянська активність. Учитель повинен бути не пасивним передавачем готових знань, а особистістю, яка власним прикладом демонструє цінність освіти, праці, моральності та відповідального ставлення до суспільства.

Морально-етичний вимір Франкових уявлень про особистість педагога докладно аналізує Н. Мирончук [12]. Дослідниця звертається, зокрема, до збірок «Мій Ізмарагд», «Із днів журби», «Давнє і нове» та «Semper tūo», виокремлюючи в них моральні орієнтири, які можуть бути співвіднесені з вимогами до особистості педагога. Центральною для цієї творчості є проблема боротьби добра і зла та формування особистості, здатної свідомо обирати моральну позицію.

Особливо виразно програма морального самовдосконалення представлена у збірці «Мій Ізмарагд» [12, с. 276], зокрема в циклі «Паренетікон» [33, с. 189–206]. Франко формулює низку моральних орієнтирів, пов'язаних із доброзичливістю, людяністю, чесністю, мудрістю, наполегливістю, працьовитістю, патріотизмом і почуттям громадянського обов'язку. Ці характеристики можна безпосередньо пов'язати й із його вимогами до педагога, оскільки вчитель, формуючи моральні якості дітей, сам має бути їх носієм.

Однією з таких якостей Франко вважав цілеспрямованість. Людина повинна усвідомлювати власну мету і послідовно рухатися до її досягнення: «Не кидай власної мети», «... власну ясно ціль пізнай, до неї просто поспішай» («Паренетікон») [33, с. 193]. Водночас мета людського життя, за Франком, не повинна зводитися до особистої вигоди. Вона має бути пов'язана з вищими моральними орієнтирами – любов'ю, братерством, прагненням до добра та суспільного поступу: «У розкоші любові і бажання, в братерстві, у надії, у змаганні до вищих, чистих цілей є ваш рай» («Притча про життя») [12, с. 276].

Досягнення мети Франко пов'язує передусім із працею. У його поетичних формулах праця виступає не просто засобом матеріального

забезпечення, а умовою самореалізації людини: «без труда не горить і сухеє поліно», «своїєї судьби не дійдеш без праці й труда» («Строфи») [12, с. 276]. Для педагога ця вимога має особливе значення, адже професійна майстерність не може виникнути без постійного саморозвитку та систематичної роботи над собою [12, с. 276].

Важливою складовою моральної позиції вчителя Франко вважав гуманність. Учитель має ставитися до інших із любов'ю та повагою: «Гуманним будь, і хай твоя гуманність пливе з криниці чистої любови...» [12, с. 276; 33, с. 189–206]. Йдеться також про визнання цінності кожної людини та недопустимість завдання їй шкоди: «Хто тому шкодить, що йому зла не зробив, невинному, котрий його не оскорбив, на сього власне зло його впаде...» («Паренетікон») [33, с. 189–206]. Не менш важливими Франко вважав мудрість і виваженість: «немає друга понад мудрість», “вона ... найвищий скарб, безцінний дар» («Паренетікон») [33, с. 192–193].

Окреме місце у Франковій системі моральних вимог посідає самовладання. Педагог, який працює з дітьми, повинен уміти контролювати власні емоції та поведінку. Цю думку Франко висловлює через застереження: «Гнів – се огонь. Чим більше дров кладеш, тим ярче полум'я лютує ясне...», а також через заклики «сам над собою запануй» і «Себе самого наперед застав робить, що слідує, а лиш потому інших вчи...» («Паренетікон») [33, с. 192–193].

Таким чином, педагогічна етика у Франка починається із самовиховання самого педагога. Не можна вимагати від учня дисциплінованості, відповідальності, доброзичливості чи моральності, якщо ці якості не виявляються у поведінці вчителя. Педагогічний авторитет, отже, має ґрунтуватися не на страху перед учителем, а на довірі до нього та повазі до його особистого прикладу.

Франко приділяв увагу і раціональній організації життя. Він пов'язував повноцінний розвиток людини з розумним поєднанням фізичної та інтелектуальної праці, професійної діяльності, відпочинку, сімейного

спілкування та культурного дозвілля. Показовою є його думка: «У добре влаштованому суспільстві кожен поперемінно повинен займатися то фізичною, то розумовою працею і мати достатньо часу для відпочинку...» [12, с. 277]. Такий підхід дає підстави говорити про важливість самоорганізації та раціонального використання власних ресурсів і в професійній діяльності педагога.

Водночас учитель, який формує в дітей уявлення про моральність, повинен сам дотримуватися відповідних норм поведінки. Його особисте життя, ставлення до інших людей, праці та власних обов'язків мають відповідати тим цінностям, які він прагне передати учням. У науковій літературі Франкове розуміння педагогічної праці узагальнюється формулою про вчительство як «велике діло любові та терпеливості» [4, с. 27–29; 12, с. 277].

Ще одним важливим компонентом морального розвитку Франко вважав здатність людини до самоаналізу. Особистість повинна не лише діяти, а й оцінювати власні вчинки, бачити помилки та робити з них висновки. Таке рефлексивне ставлення до себе дозволяє коригувати поведінку й продовжувати рух до визначеної мети. Ця думка відображена у поетичних рядках зі збірки «Semper tiro»: «лиш в сфері мрій, привиджень, ілюзій і оман твій рай цвіте, а геній твій – то міць сугестій, зближень» [12, с. 277].

Отже, педагогічні погляди Франка становлять цілісну систему, у якій навчання та виховання нерозривно поєднані. Він критикував застарілі методи шкільної роботи, механічне запам'ятовування й авторитарне ставлення до дитини, натомість утверджував модель освіти, зорієнтовану на самостійне мислення, моральний розвиток і формування активної особистості. Важливу роль у цій системі відігравав учитель, який мав бути не лише професійно компетентним, а й морально зрілим, гуманним, освіченим, працьовитим та відповідальним [4, с. 27–29; 12, с. 273–277; 15, с. 287–321].

Педагогічна спадщина Франка безпосередньо пов'язана з його суспільно-політичними поглядами. Формування освіченої особистості він не

відокремлював від виховання громадянської відповідальності та національної свідомості.

Окремим прикладом взаємозв'язку педагогічних і суспільно-політичних поглядів Франка є його критичне ставлення до москвофільства, яке посідає помітне місце в його публіцистиці [3, с. 224–227]. Особливо показовою в контексті нашої теми є стаття «“Ідеї” й “ідеали” галицької москвофільської молоді» [28], де проблема політичної орієнтації молоді безпосередньо пов'язується з питаннями національної свідомості, суспільної відповідальності та культурного самовизначення. Для Франка принциповим було не лише питання конкретної політичної орієнтації, а здатність українців усвідомлювати власну культурну й національну окремішність [3, с. 224–227; 28, с. 577–588].

У сучасному курсі історії України 9 класу цей матеріал доцільно використовувати не для засвоєння учнями готової оцінки певної суспільно-політичної течії, а для аналізу конкуруючих моделей національної ідентичності в Галичині другої половини XIX ст. [9, с. 44–46; 28, с. 577–588]. Робота з уривками публіцистики Франка дає можливість запропонувати учням визначити позицію автора, виокремити його аргументи, співвіднести їх з історичним контекстом діяльності москвофілів і народовців, розрізнити фактичні твердження та авторські оцінки [9, с. 44–46]. Такий підхід сприяє одночасному поглибленню знань про український національний рух і розвитку вмінь критично працювати з історичним джерелом, аргументувати власне судження та розуміти складність процесів формування національної ідентичності.

Саме в цьому полягає значення педагогічної спадщини Івана Франка для сучасного розуміння професії вчителя. Для нього педагог не міг бути лише фахівцем із певного навчального предмета. Учитель мав бути носієм культури, моральним авторитетом, людиною з розвиненим критичним мисленням і громадянською відповідальністю. Він повинен був не нав'язувати учням готові схеми, а створювати умови для самостійного

мислення, формування власних переконань та усвідомлення відповідальності за суспільство [4, с. 27–29; 12, с. 273–277].

Отже, педагогічна концепція Франка поєднувала три взаємопов'язані складові: інтелектуальний розвиток, моральне самовиховання та громадянсько-національне становлення особистості. Саме таке поєднання робить його педагогічні ідеї важливими не лише для історії української освіти, а й для сучасного осмислення завдань учителя, який працює з молоддю в умовах складних суспільних трансформацій [4, с. 27–29; 12, с. 273–277; 15, с. 287–321].

Методичні можливості використання спадщини Івана Франка у навчанні історії України. Визначені педагогічні погляди Івана Франка та проаналізований у попередніх розділах історико-культурний матеріал дають змогу окреслити кілька напрямів його використання у навчанні історії України в 9 класі [9, с. 44–46]. Важливо, що йдеться не про розширення програмового змісту додатковими біографічними відомостями, а про цілеспрямований відбір матеріалу відповідно до очікуваних результатів навчання та компонентів громадянської компетентності [9, с. 44–46; 13, с. 25–28]. Постать Франка створює для цього особливі можливості, оскільки дозволяє одночасно працювати з історичною персоналією, суспільно-політичною публіцистикою, матеріалами культурної історії та проблемами особистого громадянського вибору.

На когнітивному рівні відповідний матеріал може використовуватися для поглиблення розуміння українського національного руху в Галичині, виникнення політичних партій, розвитку культурних і просвітницьких інституцій, процесів модерного націєтворення. Операційна складова громадянської компетентності розвивається передусім через роботу з текстами Франка як історичними джерелами: визначення позиції автора, зіставлення різних поглядів, установлення зв'язку між історичними обставинами та суспільно-політичними переконаннями, формулювання аргументованих суджень. Мотиваційна складова може формуватися через

осмислення проблем особистої відповідальності, громадянської участі, свободи, національної ідентичності, значення освіти й культури для розвитку суспільства [13, с. 25–28].

Використання постаті Франка має передбачати проблемно-діяльнісний, а не ілюстративно-біографічний підхід [9, с. 44–46; 18]. Тому найбільш доцільними є завдання, у яких учень не відтворює готову характеристику діяча, а працює з джерелом, встановлює мотиви й наслідки його діяльності, зіставляє позиції, оцінює аргументи та формулює власний висновок.

Аналіз опублікованої методичної розробки з вивчення життя і творчості Івана Франка. Для визначення можливостей використання міжпредметного потенціалу постаті Івана Франка розглянемо опубліковану методичну розробку І. П. Оникієнко [14]. Розробка призначена для уроку української літератури, тому її предметні завдання закономірно орієнтовані передусім на вивчення життєвого і творчого шляху письменника, літературознавчі знання та загальнокультурний розвиток учнів. Водночас її зміст включає матеріали про Франка як громадського діяча, ученого, публіциста, вплив його діяльності на культурний і політичний розвиток України та формування національної свідомості. Саме ці елементи становлять інтерес для нашого дослідження.

Наведений нижче зразок використовується не як готова модель уроку історії України, а як об'єкт методичного аналізу. Метою такого аналізу є визначення елементів, які можуть бути адаптовані до змісту історії України 9 класу та використані для формування когнітивної, операційної й мотиваційної складових громадянської компетентності учнів.

Нижче текст методичної розробки подано за І. П. Оникієнко [14] зі збереженням її структури та основних авторських формулювань.

Тема: Іван Франко. письменник, учений, громадський діяч, багатогранність діяльності, її вплив на культурний і політичний розвиток України. Франко - перекладач, публіцист. значення творчості для розвитку української літератури, у пробудженні національної

свідомості. творчість І. Франка в музиці - титан духу й думки. творчість Івана Франка.

Мета: (формувати компетентності): *предметні:* літературознавчу: знання основ царин багатогранної діяльності Івана Франка; *ключові:* навички пізнавальної діяльності; комунікативну: формувати уміння висловлювати судження про проблему вибору людини у вирішальній ситуації; інформаційну: уміння знаходити потрібну інформацію та презентувати її; емоційну: формування на прикладі життя І. Франка цілісного переконання про можливість досягнення вершин силою духу; громадянську: формування себе як багатогранної особистості, активної громадянської позиції; загальнокультурну: прагнення до літературної освіти, естетичний смак, світогляд [14].

Тип уроку: формування і розвитку компетентностей

Обладнання: портрет І. Франка, виставка творів письменника, епіграф до уроку, таблиця, ІКТ.

Ми не можемо назвати, мабуть, жодної ділянки людського духу, в якій би не працював Іван Франко і в якій би він не був великий.

П. Загребельний

Перебіг уроку

I. Організаційний момент

- перевірка присутності учнів
- готовність учнів до уроку

II. Мотивація навчальної діяльності.

2.1 Оголошення теми й мети уроку

Епіграфом до нашого уроку взяті слова П.Загребельного «Ми не можемо назвати, мабуть, жодної ділянки людського духу, в якій би не працював Іван Франко і в якій би він не був великий», адже тема нашого уроку - життєвий і творчий шлях Івана Яковича Франка. Виходячи з даної теми, давайте визначемо завдання уроку

Орієнтовні відповіді учнів:

- Ознайомитися з етапами життєвого і творчого шляху письменника;

- Розглянути тематику творів І. Франка;
- Визначити, в яких жанрах працював митець [14].

III. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу

3.1. Вступне слово викладача

Віддаючи належне Івану Франкові як громадському діячеві, ученому-літературознавцеві й філософу, критику й теоретику літератури, ми найбільше уваги приділяємо в основному його спадщині – художній творчості, де з винятковою силою виявився характер Франкового обдаровання.

3.2. Розгляд виставки творів письменника

3.3 «Міні-інтерв'ю». Робота в парах («журналіст» – «письменник»)

- Іване Яковичу, де Ви народилися і коли?
- Народився у с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту у Східній Галичині (тепер Львівська обл.) у родині коваля 27 серпня 1856 року.

- Де ви навчалися?

- Навчався в початковій школі в с. Ясениця Сільна, потім навчався в школі при василіанському монастирі в Дрогобичі і згодом Навчався у Дрогобицькій гімназії, у 1875 році стаю студентом Львівського університету філософського факультету.

- Назвіть ваші твори та збірки?

- збірка «Баляды і розказы», «Бориславські оповідання», цикл поезій

«Думи пролетарія», повісті «Борислав сміється» і «Захар Беркут», збірку

«Зів'яле листя», Збірка «Мій Ізмарагд», збірку «Із днів журби», повість

«Перехресні стежки», Поема «Мойсей» та інші.

- Як звали вашу дружину?
- Ольга Хоружинська – моя дружина.

Дуже Вам дякуємо за інтерв'ю , бажаємо творчих злетів та цікавих праць [14].

3.4 Слово викладача

А зараз ми детальніше розглянемо творчість письменника Поетична творчість І. Франка

Літературну діяльність І. Франко розпочав поезією, яка посідає значне місце в його біографічній творчості.

Величезне враження справила на нього поезія Т. Шевченка. Під її впливом формується матеріалістичний світогляд письменника, пробуджується інтерес до народної творчості. Перший вірш Франка, що знаменує початок його літературної творчості, – «Народна пісня», написаний у 1873 р. Ранні вірші молодого поета друкувалися протягом 1874–1876 рр. у журналі «Друг» і увійшли до першої його збірки «Баляди і розкази» (1876).

Вірші цієї збірки переважно романтичного характеру. Поет оспівує героїчне минуле («Святослав»), малює образи сміливих, мужніх людей («Рибак серед моря», «Керманич»), реалістичні картини сучасного важкого народного життя («Ой чому ж ти мя, тяжко горенько»).

Пізніше друком виходять збірки «З вершин і низин» (1887), «Зів'яле листя» з підзаголовком «лірична драма», яку створював протягом десяти років (1886–1896), «Мій Ізмарагд» (1898), «Із днів журби» (1900), «Semper tūro» («Завжди учень») (1906), «Давнє і нове» (1911), «Із літ моєї молодості» (1914).

Поетична творчість І. Франка вражає глибиною і багатством ідей, широким колом тем і сюжетів, великою різноманітністю форм. Своєю творчістю поет стверджує високу ідейність мистецтва, стверджує поезію громадську, народжену в політичній боротьбі, поезію широких соціально-філософських узагальнень.

В основному своєму вірші «Не мовчи», написаному в 1916 р.,

незадовго до смерті, Франко закликав передову молодь активно боротися проти соціальної неправди, не мовчати, а повстати проти неї: «Хоч би ушам глухим, до німої гори говори!».

Павло Тичина, характеризуючи поезію Франка, говорив: «Він так само, як і Шевченко, ніколи не переставав закликати народ до боротьби проти катів, проти тиранів, і коли прометеїзм Шевченка, згідно з характером його доби, для здійснення своєї програми міг дати в руки поетові лише селянські повстанські коси та ножі, – прометеїзм Франка дав уже ковалевому сину в руки молот робітничий» [14].

Поєми.

У поемах І. Франко поглиблює провідні мотиви своєї лірики. Поет підніс актуальні питання з суспільного життя, будив визвольні думки у свого гнобленого народу, оспівував його творчі сили, моральну й духовну велич.

Його поєми умовно можна поділити на чотири групи: реалістично-побутові («Панські жарти», «Наймит», «Сурка»), філософсько-історичні («Іван Вишенський» «На Святоюрській горі»), філософські («Смерть Каїна»,

«Похорон», «Мойсей»), сатиричні («Ботокуди», «Мандрівка русина з бідую» та ін.). Окремі теми Франко опрацьовує і в поемах, і в прозових творах та в наукових студіях, наприклад: поема «Рибак» і оповідання «Рубач», поема

«Похорон» і оповідання «Поєдинок», поема «Панські жарти» і стаття

«Панщина та її скасування 1848 року», поема «Іван Вишенський» і низку наукових праць про цього видатного українського письменника [14].

Прозові твори

Прозові твори І. Франка – одне з найвидатніших явищ української класичної літератури. За тридцять три роки він написав близько ста десяти різного розміру прозових творів: повістей, оповідань, нарисів.

Матеріали для своїх творів письменник черпав безпосередньо з життя

або з цілком достовірних документальних джерел. У листах і статтях Франка є чимало свідчень того, як не раз справжні події служили йому основою для написання творів. Письменник писав: «Ті «неприродні» образи – іменно не витвір моєї фантазії, а взяті мною живцем, майже дослівно чи то з усних оповідань очевидців... або з друкованих пам'ятників».

Глибоко вивчаючи народне життя, Франко вважав своїм обов'язком відображати його таким, яким воно було насправді, аналізуючи і типізуючи факти дійсності відповідно до своєї революційно-демократичної тенденції.

Надаючи перевагу змісту, Франко водночас ставив високі вимоги щодо художньої форми твору. Його проза, різноманітна за своїми жанрами, надзвичайно багата художніми засобами і в зображенні характерів, і в описі різних верств суспільства, і в змалюванні картин природи.

Одним із перших в українській літературі І. Франко зобразив широкі картини праці, показав працю шахтарів, селян, лісорубів, мулярів, вуглярів тощо. Переживання, настрої, уподобання і прагнення його героїв тісно пов'язані з умовами їх життя й праці.

Письменник проникливо розкривав внутрішній світ своїх героїв, психологію представників різних суспільних верств.

У змалюванні природи Франко користувався не тільки зоровими враженнями, а й усією гамою почуттєвих образів. Він один із перших в українській літературі дав зразок виробничого й міського пейзажу.

Мова творів дуже багата лексичним складом, фразеологією. В основу її лягла загальноукраїнська літературна мова й народна розмовна мова карпатського підгір'я. Для відтворення певного колориту письменник використовував також діалектизми.

Як і в поезії, у прозі І. Франк був реалістом. Він виявляв особливу увагу до соціальних конфліктів, колізій, глибоко розкривав характери героїв. Це й зумовило силу, життєвість, переконливість його творів [14].

3.5 Робота за таблицею

«Драматургія Івана Франка»

(таблиця на проекторі, учні записують її в зошити)

№	Тематика творів	Приклади
1	Робітнича тематика	Цикл «Борислав». Повість «Борислав сміється»
2	Селянська тематика	«Вугляр», «Лесишина челядь». «Добрий заробок», «Ліси і пасовиська»
3	Оповідання про дітей та школу	«Малий Мирон», «Олівець», «Грицева шкільна наука», «Отець-гуморист»
4	Тюремні оповідання	«На дні», «Панталаха», «До світла», «В тюремнім шпиталі»
5	Сатиричні оповідання	«Свиня», «Опозиція», «Доктор Бессервіссер», «Історія кожуха», «Свинська конституція». «Чиста раса»
6	Історична тематика	«Захар Беркут», «Хмельницький і ворожбит», «Великі роковини»
7	З життя інтелігенції	«Лель і Полель», «Борис Граб», «Для домашнього огнища», «Основи суспільності», «Перехресні стежки»

І. Франко був не тільки великим поетом, прозаїком, а й драматургом. Його драматичні твори є визначним вкладом у розвиток реалістичної української драматургії другої половини XIX ст. у цьому жанрі він виступив як великий новатор драматичної форми, знавець театрального мистецтва й палкий борець за розвиток народного українського національного театру.

У статті «Руський театр» (1893) письменник надає великого значення театральному мистецтву як літературному засобові виховання народних мас, як засобові відображення історії життя народу, його культури, боротьби і прагнень. Разом із тим театр повинен своїм променем мистецтва вказувати шлях народним масам до дальшого культурного розвитку і розв'язування

насушних соціальних і національних проблем. Франко викриває застій українського театру в Галичині й накреслює широку програму розвитку народного театрального мистецтва.

Драматургічна творчість Франка в основному припадає на дев'яності роки XIX ст. Однак він ще на зорі своєї літературної діяльності під впливом «Слова о полку Ігоревім» написав історичну драму «Три князі на один престол» (1874), а роком пізніше «Славой і Хрузош» (драма залишилась незакінченою).

Найвизначнішими творами є «Украдене щастя», «Сон князя Святослава», «Рябина», «Учитель» [14].

І. Франко і народна творчість. Дослідник народнопоетичної творчості

Багатогранна діяльність І. Я. Франка-фольклориста розпочалася із збирання та записування художніх народних творів, насамперед пісень та приказок, які серед усіх народнопоетичних скарбів чи не найсильніше його приваблювали. І не дивно: в особі Франка органічно зливались інтереси поета і вченого. Його захоплювала краса народної пісні, її тонкий ліризм і тональне багатство; у приказках та прислів'ях учений знаходив скарби істинної народної мудрості. Усі жанри народної творчості були для І. Франка цінним джерелом, що допомагало пізнавати, осмислювати й реалістично відображати життя трудових мас.

Протягом усього свого життя він займався записуванням, систематизацією і публікуванням народнопоетичних творів. Усе це давало йому величезний матеріал для наукових досліджень і всебічно збагачувало його як письменника [14].

Фольклор у художній творчості І. Франка

Психологізм і ліризм народної пісенності, які так глибоко вражали І. Франка ще в дитинстві, пов'язані з його ніжною любов'ю до матері, з її «сумненькою піснею», які так відлунювали в його серці, сповненім кохання до О. Рошкевич, у часи написання «Лесишиної челяді», – уперше знайшли

яскраве творче засвоєння в образі Анни. Пізніше психологізм народної пісні й глибокі особисті переживання поета стали поштовхом до створення чудового жмутку «Зів'ялого листя», натхнених рядків про пісню в оповіданні «Дріада», у вступі до поеми «Мойсей» та ін.

Народна творчість, будучи складовою частиною того вогню, запас якого Франко ще дитиною взяв від трудових мас, уже в ранній період його літературної діяльності пробивалася яскравим променем крізь густі нашарування галицької літературної традиції, що тяжіла над Франком-початківцем.

Усебічне й постійне засвоєння у творчості І. Франка народнопоетичних надбань художнього слова трудових мас впливало й було обумовлене самою реальною дійсністю, яку відображав письменник, його суспільною діяльністю й естетичним світоглядом [14].

IV. Підсумок уроку

4.1 Сформулювати запитання за темою уроку й поставити його однокласнику.

4.2 Перегляд відеоролику (робота з блогом вчителя mykrolevets.blogspot.com)

4.3 Кроссенс [14].

По периметру:

1-2. Народився в сім'ї коваля. Це мало вплив на його подальшу творчість. 2-3. Бере участь у громадсько-політичній діяльності. Тому багато публікується в газетах.

3-6. Вирушає в подорож Україною для агітації простих людей.

6-9. У подорожах збирає матеріал для літературної діяльності, в якому знаходяться відголоски народної творчості.

9-8. Пише різними мовами: українською, російською, болгарською, польською тощо. Також перекладає чужі твори.

8-7. І.Франко – вчений, має безліч робіт з різних наукових галузей: мовознавства, історії, фольклористики.

7-4. Має величезну кількість робіт і публікацій, які відіграють значну роль для розвитку країни та її народу.

4-1. В своїй творчості він описує красу і багатогранність Батьківщини, культуру, традиції, працелюбність і силу свого народу.

По хресту:

2-5. Іван Франко має безліч публікацій, книжок тощо. 6-5. Був у пошуку нових ідей та думок.

8-5. Відомий у всьому світі.

4-5. Відіграє значну роль у розвитку української та світової літератури.

V. Домашнє завдання

1. Опрацювати теоретичний матеріал підручника О.М.Авраменко, В.І.Пахаренко ст. 101-109 (4-6 балів)

2. Скласти тестові завдання з теми «Життєвий і творчий шлях І. Франка». (7-9 балів)

3. Зробити презентацію за життєвим і творчим шляхом письменника (10-12 балів) [14].

Можливості адаптації розглянутої методичної розробки до уроку історії України в 9 класі. Аналіз розробки І. Оникієнко засвідчує, що її сильним боком є представлення Івана Франка як багатогранної особистості, поєднання біографічного, культурного та громадсько-політичного матеріалу, а також використання форм роботи, що передбачають активність учнів. Водночас безпосереднє перенесення цього уроку до курсу історії України є недоцільним, оскільки основна частина його змісту та предметних результатів має літературознавчий характер [14].

Адаптація має полягати не у вилученні літературної творчості Франка, а у зміні дослідницького ракурсу. На уроці української літератури учні насамперед характеризують творчий доробок письменника, жанри й художню проблематику. На уроці історії ті самі тексти, біографічні факти та матеріали культурного життя можуть виступати історичними джерелами для з'ясування особливостей українського національного руху, суспільно-політичних поглядів інтелігенції, ролі культури в націєтворенні та форм громадянської участі [9, с. 44–46].

Таблиця 5.1.

Складено авторкою на основі аналізу методичної розробки І. Оникієнко [14], модельної навчальної програми [9, с. 44–46] та структури громадянської компетентності [13, с. 25–28].

Елемент розробки І. Оникієнко	Адаптація до навчання історії	Компонент громадянської компетентності
біографічне «міні-інтерв'ю»	запитання зосередити на громадській діяльності, арештах, партійній роботі, виборах, видавничій діяльності	когнітивний, операційний
характеристика творчості	аналізувати окремі тексти як історичні джерела про національне питання, суспільство й державність	когнітивний, операційний
робота з постаттю І. Франка	визначати мотиви його громадських і політичних рішень та їх історичний контекст	операційний

кроссенс	побудувати зв'язки «особистість – громадська участь – культура – націєтворення»	операційний
підсумкове обговорення	проблемне питання про роль особистості та культури в суспільних змінах	мотиваційний, операційний

Приклади завдань для формування громадянської компетентності учнів. Практична реалізація визначених методичних можливостей передбачає використання завдань, у яких матеріали про Івана Франка стають не лише джерелом біографічної інформації, а основою для самостійної пізнавальної, аналітичної та оцінювальної діяльності учнів. З огляду на визначені в роботі когнітивну, операційну та мотиваційну складові громадянської компетентності доцільно запропонувати такі види роботи.

1. Робота з історичним джерелом. Учням пропонується уривок із «Одвертого листа до галицької української молодіжі» Івана Франка [32, с. 401–409].

Завдання: визначте, до кого звертається автор; з'ясуйте, які проблеми українського суспільства він вважає найбільш важливими; встановіть, яку роль у їх розв'язанні Франко відводить молодому поколінню та освіченій частині суспільства. Сформулюйте два-три положення, які характеризують його розуміння громадянської відповідальності, і підтвердьте кожне з них відповідним фрагментом джерела.

Таке завдання дозволяє поєднати засвоєння знань про український національний рух із формуванням умінь визначати авторську позицію, добирати аргументи з історичного джерела та формулювати власний обґрунтований висновок. Відповідно, воно спрямоване передусім на розвиток когнітивної та операційної складових громадянської компетентності [13, с. 25–28].

2. Порівняння суспільно-політичних позицій. Після опрацювання матеріалу про основні напрями українського руху в Галичині другої

половини XIX ст. учням пропонується порівняти позиції народовців, москвофілів і представників радикального руху [9, с. 44–46].

Завдання: визначте основні орієнтири кожного напрямку щодо національного розвитку українців. На основі матеріалу підручника та уривків із публіцистичних праць Івана Франка, зокрема статті «“Ідеї” й “ідеали” галицької москвофільської молоді» [28], встановіть, які положення цих суспільно-політичних течій він підтримував, а які піддавав критиці. Поясніть, які історичні обставини могли впливати на еволюцію його поглядів [3, с. 224–227].

Доцільно завершити роботу проблемним питанням: «Чому політична позиція історичної особи може змінюватися протягом життя і чи обов’язково така зміна свідчить про непослідовність?» Це дає змогу уникнути спрощеного поділу історичних діячів і політичних течій на однозначно «правильні» та «неправильні» й орієнтує учнів на аналіз мотивів, історичного контексту та аргументації.

3. Культура як форма громадянської участі. Багатогранність діяльності Івана Франка дозволяє поставити перед учнями проблему співвідношення політичної та культурної діяльності [6; 41].

Завдання: дайте аргументовану відповідь на питання: «Чи можна вважати літературну, наукову, видавничу та просвітницьку діяльність формами громадянської участі?» Використайте не менше двох прикладів із діяльності Івана Франка. Для кожного прикладу поясніть яку суспільну проблему він стосувався, на яку аудиторію була спрямована діяльність, яких змін вона могла сприяти та чому її можна або не можна визначити як прояв громадянської активності.

Виконання такого завдання дозволяє розширити уявлення учнів про громадянську участь, показавши, що вона не обмежується членством у політичних організаціях, виборами або іншими безпосередньо політичними діями. Водночас учні мають самостійно обґрунтувати таке розуміння, а не отримати його як готовий висновок учителя.

4. Історичний контекст і сучасне ціннісне судження. Для розвитку здатності розрізняти історичне пояснення та власну оцінку доцільно використати рефлексивне завдання.

Завдання: визначте, які риси громадянської позиції Івана Франка були зумовлені конкретними суспільно-політичними умовами Галичини другої половини XIX – початку XX ст., а які ідеї можуть розглядатися ширше, незалежно від історичної епохи [3, с. 224–227; 6]. Заповніть дві умовні групи: «зумовлено історичним контекстом» і «має ширше громадянське значення». Для кожного положення наведіть пояснення. Після виконання завдання учням можна запропонувати коротку письмову відповідь на питання: «Яку з рис громадянської позиції Франка Ви вважаєте найбільш значущою і чому?» При цьому необхідно окремо позначити, де учень характеризує погляди історичної особи, а де висловлює власне ціннісне судження.

Таке розмежування має важливе методичне значення: формування громадянської компетентності на уроці історії не повинно зводитися до перенесення поглядів історичної особи в сучасність або вимоги погодитися з ними. Завдання вчителя полягає у створенні умов, за яких учень розуміє історичний контекст позиції І. Франка, аналізує її аргументацію та водночас набуває досвіду самостійного формулювання власної обґрунтованої позиції [9, с. 44–46; 19, с. 36–39].

Запропоновані завдання можуть використовуватися окремо або поєднуватися в межах вивчення українського національного руху на західноукраїнських землях. Вони не потребують суттєвого збільшення обсягу навчального матеріалу, оскільки ґрунтуються на програмовому змісті історії України 9 класу та передбачають інший спосіб роботи з уже передбаченими історичними подіями, явищами і персоналіями [9, с. 44–46]. У сукупності такі завдання забезпечують взаємопов'язаний розвиток знань про суспільно-політичні процеси, умінь працювати з джерелами й аргументувати судження, а також осмислення цінностей громадянської відповідальності, участі, свободи та національної ідентичності.

Отже, використання матеріалів про Івана Франка на уроках історії України доцільно будувати на поєднанні історичного контексту, роботи з джерелами та проблемних завдань. Біографія діяча не повинна перетворюватися на самоціль або набір фактів, а художня й публіцистична спадщина – на предмет літературознавчого аналізу. Методичну цінність становить можливість розглядати конкретні тексти, рішення та напрями діяльності І. Франка як прояви суспільно-політичних і культурних процесів його доби.

Учитель має уникати подання політичних та національних поглядів історичної особи як готової системи цінностей, яку учень повинен засвоїти. Значно продуктивнішим є створення ситуацій, у яких школяр самостійно встановлює історичний контекст, аналізує аргументи діяча, зіставляє позиції, відокремлює факт від оцінки й формулює власне обґрунтоване судження. За такого підходу використання спадщини І. Франка дозволяє поєднати предметні результати історичної освіти з формуванням критичного мислення, громадянської відповідальності, національної ідентичності та готовності до аргументованої суспільної взаємодії.

Таким чином, аналіз опублікованого педагогічного досвіду та його адаптація до змісту історії України 9 класу дозволили визначити конкретні способи використання матеріалів про Івана Франка для формування когнітивної, операційної та мотиваційної складових громадянської компетентності учнів.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі розглянуто можливості формування громадянської компетентності учнів 9 класу під час навчання історії України на матеріалах про життєвий шлях, творчу, суспільно-політичну та педагогічну діяльність Івана Франка. Проведене дослідження дало змогу поєднати історико-культурний аналіз постаті Івана Франка з визначенням конкретних можливостей використання відповідного матеріалу в сучасній шкільній історичній освіті. Основну увагу було зосереджено не на розширенні обсягу біографічної інформації про діяча, а на виявленні тих її складових, які можуть бути використані для формування знань, умінь, ціннісних орієнтацій і способів діяльності, пов'язаних із громадянською компетентністю учнів.

1. Аналіз джерельної та історіографічної бази дослідження, а також теоретичних підходів до формування громадянської компетентності засобами історичної освіти дав можливість визначити основні наукові й методичні засади роботи.

Джерельну основу дослідження становлять різні за характером матеріали. Важливе місце серед них посідають суспільно-політичні й публіцистичні праці Івана Франка, у яких відображено еволюцію його поглядів на український національний рух, соціальний розвиток, політичну участь, роль інтелігенції, національну ідентичність, культурний розвиток та перспективи політичної самостійності України. Окрему групу становлять художні й поетичні твори письменника, які в межах дослідження розглядалися не лише як складова літературної спадщини, а і як історико-культурні джерела, що відображають суспільні настрої, цінності, проблеми національного самовизначення, громадянської відповідальності та морального вибору особистості. Використано також мемуарні матеріали про Івана Франка, нормативні й програмно-методичні документи сучасної шкільної історичної освіти та опубліковані педагогічні розробки, присвячені

вивченню життя і творчості письменника.

Історіографічний аналіз засвідчив, що окремі складові обраної проблеми достатньо ґрунтовно представлені в науковій літературі. У педагогічних і методичних дослідженнях розкрито сутність компетентнісного підходу, структуру громадянської компетентності та особливості її формування засобами історичної освіти. Значний масив франкознавчих праць присвячено суспільно-політичним поглядам Івана Франка, проблемам національної ідентичності, націєтворення, культурного розвитку та місця інтелігенції в суспільному житті. Окремий напрям становлять дослідження його педагогічної спадщини, поглядів на завдання школи, роль учителя, моральне виховання та розвиток самостійного мислення молоді.

Водночас встановлено, що зазначені напрями переважно розвиваються окремо. Значно менше уваги приділено системному визначенню того, як життєвий досвід, суспільно-політична, культурна та педагогічна спадщина Івана Франка можуть бути використані саме на уроках історії України для цілеспрямованого формування громадянської компетентності учнів. Це дало підстави зосередити дослідження на методичному поєднанні історико-культурного матеріалу про Франка з конкретними результатами шкільної історичної освіти.

Теоретичний аналіз дав змогу використовувати як робочу модель структуру громадянської компетентності, що охоплює когнітивну, операційну та мотиваційну складові. Когнітивна складова пов'язана із засвоєнням знань, необхідних для розуміння суспільних і політичних процесів; операційна— зі здатністю аналізувати інформацію, працювати з джерелами, аргументувати судження, взаємодіяти з іншими та здійснювати усвідомлений вибір; мотиваційна— із формуванням ціннісних орієнтацій, переконань, почуття відповідальності та готовності до громадянської участі. Такий підхід дозволив надалі оцінювати матеріали про Івана Франка не лише з погляду їхньої інформаційної насиченості, а й відповідно до

можливостей розвитку різних компонентів громадянської компетентності.

2. Характеристика життєвого шляху, творчої, суспільно-політичної та педагогічної діяльності Івана Франка засвідчила значний потенціал його постаті як історико-культурного матеріалу для шкільної історичної освіти.

У дослідженні біографія Івана Франка розглядалася не як самостійний життєпис письменника, а в контексті суспільних, політичних і культурних процесів другої половини XIX– початку XX ст. Його життєвий досвід дозволяє простежити взаємозв'язок особистого вибору та історичних обставин, участь інтелігенції в громадському житті, форми політичної діяльності, вплив державної політики на можливості особистості та значення культурної й просвітницької праці для розвитку суспільства.

Важливим для історичної освіти є багатогранний характер діяльності Франка. Літературна творчість, наукова й фольклористична робота, перекладацька та видавнича діяльність, участь у громадсько-політичному русі, роботі політичних партій та виборчих кампаніях можуть розглядатися як різні форми суспільної участі людини модерної доби. Це дозволяє показати учням, що громадянська активність не обмежується безпосередньою партійно-політичною діяльністю. Культурна, наукова, освітня, журналістська й видавнича праця також здатні впливати на формування суспільних уявлень, ідентичностей та політичної культури.

Особливий освітній потенціал мають суспільно-політичні та націєтворчі ідеї Івана Франка. У процесі світоглядної еволюції він осмислював співвідношення соціального й національного розвитку, значення культури та історичної пам'яті для становлення нації, необхідність політичної суб'єктності українців, роль інтелігенції, соборність українських земель, перспективу політичної самостійності та відповідальність суспільства за власне майбутнє. Важливо, що національний розвиток у його поглядах не зводився до політичних декларацій. Він пов'язував його з освітою, культурою, мовою, економічним поступом, громадською

активністю та внутрішньою готовністю самого суспільства до відповідальної діяльності.

Показовою для формування громадянської компетентності є Франкова увага до співвідношення свободи та відповідальності. У його публіцистиці й художній творчості національна свобода не подається як результат пасивного очікування чи автоматичного історичного процесу. Вона пов'язується з усвідомленням спільної мети, готовністю особистості працювати для суспільства, розвитком освіти, культури та політичної свідомості. Водночас аналіз таких поглядів у школі має здійснюватися історично: не через безпосереднє перенесення оцінок діяча XIX–початку XX ст. у сучасність, а через встановлення умов їх формування, аналіз аргументації та визначення зв'язку між позицією історичної особи і конкретними обставинами її доби.

Педагогічна спадщина Івана Франка доповнює цей потенціал. Для його поглядів характерне критичне ставлення до механічного запам'ятовування, шаблонності та авторитарної моделі взаємодії в школі. Натомість значення надавалося розвитку самостійного мислення, моральному становленню особистості, гуманному ставленню до дитини, відповідальності самого педагога та суспільному характеру його праці. Учитель у Франковому розумінні мав бути не лише носієм знань, а освіченою, морально відповідальною та громадсько активною особистістю, здатною спонукати молодь до самостійного мислення.

Таким чином, життєвий досвід, творчість, громадсько-політична та педагогічна діяльність Івана Франка утворюють взаємопов'язаний комплекс історико-культурного матеріалу, який дає можливість розглядати проблеми громадянської участі, національної ідентичності, політичного вибору, відповідальності, ролі культури й освіти в суспільному розвитку.

3. Визначення місця матеріалів про Івана Франка у змісті історії України 9 класу підтвердило можливість їх безпосереднього використання для формування громадянської компетентності без

штучного розширення програмового матеріалу.

Чинні нормативні орієнтири базової середньої освіти передбачають поєднання засвоєння історичних знань із розвитком умінь працювати з джерелами, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, характеризувати діяльність історичних осіб, формулювати аргументовані судження та осмислювати проблеми ідентичності, демократії, культурного різноманіття й громадянської участі. Відповідні можливості закладено і в змісті історії України 9 класу, зокрема під час вивчення українських земель у складі Австро-Угорщини в другій половині XIX ст., розвитку українського національного руху, народовства, москвофільства, радикального руху, виникнення політичних партій та культурно-просвітницьких інституцій.

Постать Івана Франка органічно пов'язана із зазначеними сюжетами. Тому його використання не потребує введення до навчальної програми окремого великого біографічного блоку. Методично доцільнішим є включення відповідних матеріалів у процес опрацювання вже передбачених програмою історичних процесів і явищ. У такому випадку біографія Франка допомагає персоніфікувати історію українського національного руху, показати механізми виникнення й розвитку політичних поглядів, різні способи громадської участі та взаємозв'язок культурної й політичної діяльності.

Встановлено, що когнітивний компонент громадянської компетентності може розвиватися через засвоєння знань про політичне та культурне життя Галичини, український національний рух, формування політичних партій, роль інтелігенції, преси, освіти й культури в процесах модерного націєтворення. Матеріали про Франка дозволяють конкретизувати ці процеси через діяльність історичної особи та показати взаємозв'язок між загальними історичними явищами й індивідуальним вибором їх учасників.

Операційна складова може формуватися через роботу з публіцистичними та художніми текстами Франка як історичними

джерелами. Учні можуть визначати авторську позицію, відокремлювати фактичні твердження від оцінок, зіставляти різні суспільно-політичні погляди, встановлювати мотиви діяльності історичної особи, пояснювати еволюцію її переконань, оцінювати аргументи та формулювати власні висновки. Особливо важливим є використання дискусійних і проблемних завдань, які не передбачають єдиної наперед визначеної відповіді, але вимагають її історичного обґрунтування.

Мотиваційна складова може розвиватися через осмислення проблем свободи й відповідальності, громадянської участі, суспільної солідарності, культурної та національної ідентичності, значення особистої діяльності для суспільних змін. Водночас формування ціннісного ставлення не повинно перетворюватися на засвоєння учнями готових політичних суджень. Методично продуктивнішим є створення умов, за яких школярі аналізують позицію Франка в історичному контексті, оцінюють її аргументацію та самостійно формулюють власне ставлення.

Отже, матеріали про Івана Франка дозволяють взаємопов'язано розвивати всі три визначені в роботі складові громадянської компетентності. Їх методичний потенціал полягає не стільки у винятковості самої персоналії, скільки в можливості через конкретний історичний приклад поєднати знання про минуле з діяльнісним і ціннісним компонентами навчання історії.

4. Аналіз методичних способів використання матеріалів про Івана Франка дозволив запропонувати конкретні напрями їх застосування в освітньому процесі та практичні завдання для учнів 9 класу.

Розгляд опублікованої методичної розробки І. Оникієнко показав можливості міжпредметного використання матеріалів про Івана Франка. Зазначена розробка створена для уроку української літератури й закономірно орієнтована насамперед на вивчення творчого доробку письменника. Водночас вона містить біографічний, культурний і громадсько-політичний матеріал та використовує форми роботи, які

передбачають активну діяльність учнів. Це дозволило визначити елементи, що можуть бути адаптовані до потреб історичної освіти.

Встановлено, що така адаптація не повинна полягати у простому перенесенні уроку літератури до курсу історії або у вилученні з нього літературної творчості Франка. Необхідною є передусім зміна дослідницького ракурсу. На уроці історії художні та публіцистичні тексти можуть розглядатися як історико-культурні джерела; біографічні відомості— як матеріал для аналізу мотивів, вибору й форм громадянської діяльності; культурна, видавнича і наукова робота— як складова українського національного руху та модерного націєтворення.

Доцільним визначено проблемно-діяльнісний підхід, за якого учень не обмежується відтворенням готової характеристики Івана Франка, а самостійно працює з інформацією й джерелами. У роботі запропоновано завдання на аналіз «Одвертого листа до галицької української молодезі», порівняння позицій народовців, москвофілів і представників радикального руху, осмислення культури як форми громадянської участі та розмежування історичного пояснення і сучасного ціннісного судження.

Робота з історичним джерелом дозволяє поєднати предметні знання з вміннями встановлювати авторську позицію, виявляти аргументи та робити обґрунтовані висновки. Порівняння суспільно-політичних позицій сприяє розумінню складності історичного процесу та дозволяє уникнути спрощеного поділу історичних діячів і політичних течій на однозначно позитивні й негативні. Проблемне питання про культурну, наукову, видавничу та просвітницьку діяльність як можливі форми громадянської участі розширює уявлення учнів про способи впливу людини на життя суспільства. Рефлексивні завдання дають можливість розрізняти характеристику історичної позиції й власне оцінне судження школяра.

Доцільним є також використання матеріалів про критичне ставлення Франка до москвофільства як прикладу роботи з конкуруючими моделями національної ідентичності. У такому випадку завдання вчителя полягає не в

передаванні учням готової оцінки певної політичної течії, а в організації аналізу аргументації Франка, її історичного контексту та співвіднесення з позиціями інших учасників українського руху. Це дозволяє одночасно поглиблювати предметні історичні знання та формувати критичне мислення.

Запропоновані в роботі способи використання матеріалів про Франка можуть застосовуватися як окремі елементи уроків історії України або поєднуватися під час опрацювання тем, пов'язаних із українським національним і політичним рухом другої половини XIX ст. Вони не потребують суттєвого збільшення обсягу програмового матеріалу. Основна зміна полягає у способі його опрацювання: від репродуктивного відтворення біографічних відомостей— до аналізу джерел, порівняння позицій, проблемного обговорення та формулювання самостійних суджень.

Проведене дослідження дає підстави визначити кілька загальних методичних рекомендацій щодо використання постаті Івана Франка у процесі формування громадянської компетентності учнів. Матеріал про діяча доцільно подавати в контексті конкретних історичних процесів, а не ізольованою біографічною довідкою. Необхідно поєднувати різні види джерел (публіцистичні, художні, мемуарні, біографічні) та пропонувати учням завдання на встановлення їхнього змісту, позиції автора й історичного контексту. Варто використовувати дискусійні питання, які дозволяють зіставляти позиції та аргументи, а також чітко розмежовувати історичну характеристику поглядів Франка й сучасні оцінні судження учнів.

Отже, мети кваліфікаційної роботи досягнуто: визначено й обґрунтовано можливості використання матеріалів про життєвий шлях, творчу, суспільно-політичну та педагогічну діяльність Івана Франка для формування громадянської компетентності учнів 9 класу під час навчання історії України. Проведений аналіз показав, що методичний потенціал постаті Франка найбільш повно реалізується за умови її розгляду в історичному контексті, використання його текстів як джерел, проблемно-

діяльній організації навчання та спрямування учнів на самостійне формулювання аргументованих суджень.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання запропонованих підходів, таблиць і навчальних завдань учителями історії під час вивчення українського національного руху, політичного та культурного розвитку українських земель у другій половині XIX– на початку XX ст. Перспективним напрямом подальшої роботи може бути розроблення більш широкого комплексу дидактичних матеріалів на основі різних типів джерел Івана Франка, а також методичних моделей використання інших історичних персоналій для формування громадянської компетентності учнів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баган О. Жрець інтелектуалізму // Франко І. *Вибрані твори : у 3 т. Т. 3 : Літературознавство, публіцистика.* Дрогобич : Коло, 2005. С. 5–26.
2. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування // *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук.* Київ : К.І.С., 2004. С. 47–52.
3. Бикова Т. Маловідома публіцистика Івана Франка: особливості розвитку національно-політичної самобутності Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століття // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* 2011. Вип. 26. С. 224–227.
4. Васянович Г. Педагогічні ідеї Івана Франка (до 150-річчя від дня народження Каменяра) // *Рідна школа.* 2006. № 10. С. 27–29.
5. Грибовська М. Проблема національної ідентичності та самобутності українського народу крізь призму поглядів Тараса Шевченка та Івана Франка // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія».* 2015. Вип. 17. С. 23–29.
6. Грицак Я. *Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886).* Київ : Критика, 2006. 630 с.
7. Державний стандарт базової середньої освіти : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898.
8. Забужко О. С. *Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період.* Київ : Основи, 1993. 126 с.
9. Історія України. 7–9 класи : модельна навчальна програма для закладів загальної середньої освіти / О. В. Гісем, В. І. Бойко, Я. Л. Василенко та ін. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України : наказ МОН України від 27.11.2023 № 1449.
10. Козловець М. А. Філософія національної ідеї в творчості Івана Франка // *Вісник Житомирського державного університету імені Івана*

Франка. 2006. Вип. 29. С. 8–14.

11. Лизанчук В. Культурно-національна ідентичність українців у концепції Івана Франка // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія»*. 2017. Вип. 18. С. 121–127.

12. Мирончук Н. М. Особистість педагога у контексті освітніх ідей І. Франка // *Педагогічні ідеї Івана Франка в освіті сьогодення : зб. наук. праць / за ред. О. Є. Антонової, В. В. Павленко. Житомир : ФО-П Левковець Н. М., 2016. С. 273–277.*

13. Моцак С. І. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання історії України // *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін : науково-педагогічний журнал*. 2013. Вип. 2. С. 24–27.

14. Оникієнко І. П. Цикл уроків за творчістю Івана Франка. Урок № 1. *Іван Франко: письменник, учений, громадський діяч*. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/01002k71-622d.docx.html>.

15. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги : підручник / за заг. ред. А. М. Бойко. Київ : ВД «Професіонал», 2004. 576 с.

16. Пилипчук С. Іван Франко і Львівський університет // *Каменярь*. 2011. № 1. С. 1–2.

17. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки // *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18–20.

18. Пометун О. І., Фрейман Г. О. *Методика навчання історії в школі*. Київ : Генеза, 2006. 328 с.

19. Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учня Нової української школи // *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34–41.

20. Спогади про Івана Франка / упоряд., вступ. сл., прим. М. І. Гнатюка. 2-ге вид., доп., перероб. Львів : Каменярь, 2011. 814 с.

21. Тихолоз Б. Під знаком Марса: Перша світова війна в художньо-

публіцистичному осмисленні Івана Франка // *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2015. Вип. 40. С. 192–199.

22. Франко І. А ми з чим? // Франко І. *Додаткові томи до Зібрання творів у 50 т.* Т. 52. Київ : Наукова думка, 2008. С. 265.

23. Франко І. Борис Граб // Франко І. *Зібрання творів у 50 т.* Т. 18. Київ : Наукова думка, 1978. С. 177–190.

24. Франко І. Будьмо! // Франко І. *Додаткові томи до Зібрання творів у 50 т.* Т. 52. Київ : Наукова думка, 2008. С. 209.

25. Франко І. Во чоловіціх благоволеніє! // Франко І. *Зібрання творів у 50 т.* Т. 3. Київ : Наукова думка, 1976. С. 390.

26. Франко І. Дещо про самого себе // Франко І. *Вибрані твори : у 3 т.* Т. 3 : Літературознавство, публіцистика. 2-ге вид., доп. Дрогобич : Коло, 2005. С. 27–31.

27. Франко І. З кінцем року // *Житє і слово*. 1896. Т. 5. Кн. 6. С. 401–407.

28. Франко І. «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молодезі // Франко І. *Вибрані твори : у 3 т.* Т. 3 : Літературознавство, публіцистика. Коло, 2005. С. 577–588.

29. Франко І. Мойсей // Франко І. *Зібрання творів у 50 т.* Т. 5. Київ : Наукова думка, 1976. С. 201–264.

30. Франко І. Наші народні школи і їх потреби // Франко І. *Зібрання творів у 50 т.* Т. 46, кн. 2. Київ : Наукова думка, 1986. С. 108–115.

31. Франко І. Не пора, не пора, не пора // Франко І. *Мозаїка: із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах* / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів : Каменяр, 2002. С. 23–24.

32. Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодезі // Франко І. *Зібрання творів у 50 т.* Т. 45. Київ : Наукова думка, 1986. С. 401–409.

33. Франко І. Паренетікон // Франко І. *Зібрання творів у 50 т.* Т. 2. Київ : Наукова думка, 1976. С. 189–206. Саме тут міститься низка морально-

етичних висловів, які зараз використовуються на с. 50–51 роботи.

34. Франко І. Поза межами можливого // Франко І. *Зібрання творів у 50 т.* Т. 45. Київ : Наукова думка, 1986. С. 276–285.

35. Франко І. Розвивайся ти, високий дубе... // Франко І. *Мозаїка: із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах* / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. Львів : Каменярь, 2002. С. 22–23.

36. Франко І. Святовечірня казка // Франко І. *Вибрані твори : у 3 т.* Т. 1 : Поезії, поеми. Дрогобич : Коло, 2005. С. 408–410.

37. Франко І. Сідоглавному // Франко І. *Зібрання творів у 50 т.* Т. 2. Київ : Наукова думка, 1976. С. 184–185.

38. Франко І. Учитель // Франко І. *Зібрання творів у 50 т.* Т. 24. Київ : Наукова думка, 1979. С. 65–122.

39. Франко І. [Що таке соціалізм?] // Франко І. *Зібрання творів у 50 т.* Т. 45. Київ : Наукова думка, 1986. С. 44–55.

40. Франко І. *Ukraina irredenta* // Франко І. *Вибрані твори : у 3 т.* Т. 3 : Літературознавство, публіцистика. Дрогобич : Коло, 2005. С. 378–393.

41. Жарких М. І. Біографія Івана Франка // Енциклопедія життя і творчості Івана Франка. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Biography.html>.